LIETUVA
JOS
GYVENTOJAI ir SIENOS

Parašė P. KLIMAS

M. Kuktos spaustuvė

VILNIUJE — 1917

Autoriaus išleidimas

PRAKALBA.

Tur būti, nėra tokio lietuvio, kurs, apie Lietuvos plotą klausiamas, nemokėtų kaip atsakyti. Tatai, rodos, aišku. Visa didžiulė Kauno gub., Palangos pajūris, Suvalkija, Vilniaus „rytai" ir Gardino gubernijos kraštas — šit atsakymas. Tai vadinamoji „Didžioji" Lietuva, kuri per visą su viršum metašimtį išbuvo Rusijos valdžioje. Siauras vakarų pasienis Prūsų pusėje ligi Nemuno ir jūros iš sena yra gavęs «Mažosios» Lietuvos vardą.

Tokių žinių ligi šiol bet kam lietuvių visiškai pakakdavo. Gyvenant svetimose valstybėse, be jokios savivaldybės, lietuvių tautos gyvenamas plotas buvo, tarytum, tik praeities palikimo dalykas. Tebūnie jis siauresnis ar platesnis — tatai neturėjo viešos, t. y. ir politikinės reikšmės. Lietuvius apėmusios valstybės galėjo tuos plotus skaidyti ir savaip juos jungti. Del to nieks nesimainė. Lietuviai, kaip ir kita tokia tauta, savo įgyventose žemėse, žinoma, kiek ištesėdami spyrės viešoms ir neviešoms valstybės pastangoms apgalėtą tautą nustelbti. Bet ir jie teturėjo progos į savo žemės plotą žiūrėti, kaip į dalyką, kurs, šiokių ar tokių vietinių teisių teikdamas, betgi nesprendė bendro kraštui likimo nei stovio. Tokiu būdu kasdieninis tautinės kultūros darbas senose sąlygose rišo ne tiek tam tikrą teritoriją, kiek pačius žmones. Buvome lietuviai svetimos tautos valstybėje, tarytum, be savosios žemės. Mus turėjo daugiausiai jung-

ti tautiniai tarpusavio ryšiai. Svetimos tautos beviešpataudamos sąmoningai savo valstybėje niekė, bent stengės paniekti pačią Lietuvos sąvoką. Toks yra visų valstybių-vergintojų būdas: užėmusios kitos tautos gyvenamą žemę, jos visų pirma rūpinasi įvairiomis priemonėmis išplėšti arba sudrumsti nuvergiamai tautai jos skirtinos nuosavios žemės, jos tautinės teritorijos sąmonę. Pat šalies sąstatas tamjau tikslui keičiamas. Tarpstoma visur savų valdininkų ir įstaigų, sodinama savų kolonistų negyvenamose ir konfiskuotose žemėse, teikiama tokiems ateiviams visokių malonių, įvedinėjama visur savo kalba, mokykla, tikyba, kareiviauti tremiami žmonės į svetimos šalies gilumas, visose kultūros ir ekonomijos srityse varžoma tautai augti ir stiprėti, ir t. t. Mes puikiai pažįstame visus tuos kartais šiurkščius, kartais švelnius «globėjų» voratinklius. Pagalios, tarytum, laukiama progos pasakyti: tas kraštas nebėr vienalytis, toji ar anoji tauta ten nebeturi savo ištisos teritorijos, kraštas nebegali tverti atskiro tautinio vieneto... Kitaip tariant, «įvairiatautis mišinys» su stipriu naujai įsiterpusiu «valstybiniu» gaivalu privaląs valstybės globos: čia, esą, mes, t. y. svetimieji turime del mūs ir paties krašto gerovės palikti valdovais ir teisėjais... Esti gi atsitikimų, jog po ilgų panašaus verginimo metų vienur ar kitur nugalėtos tautos žemėje svetimi valdovai drąsiai kerta: čia nebe jūs, bet mūs!

Šių dienų baisusis karas per tas tautų žudynes vis ryškiau ir ryškiau išskaidrino visai priešingą — tautų liuosybės, jų liuoso plėtojimosi obalsį. Liuosas savitos tautų kultūros ūgis santaikos darbe įgyja tad sprendžiamos vertybės. Abi kariaujanti pusi tą obalsį šiandien kelia, kaip kad abi pirmiau jį buvo savo galybe trempę. Todel aišku, jog šalia kitų ir mūsų tautos liuosybei artinasi ir turi prieiti metas. Mes negalime dar žinoti, kaip laukiama laisvė įterps mus kitų tautų būrin. Bet ji turės, ar šiaip ar taip,

tikroji būti. Nes ne dangaus ar paukščių laisvės privalo kiekviena gyva tauta. Ant savosios žemės trokšta ji liuosai ir savarankiškai savo tvirtą būtį ir ateitį kurtis. Savo teritorijoje ji nori likti laisva. Ir tokią atskirą ištisą teritoriją lietuvių tauta turi. Čia negali būti jokių abejojimų. Aukščiau minėtos valstybių-vergintojų pastangos ir kitos praeities priežastys, berods, paliko įtakos. Šen Ir ten ta įtaka duoda kai kam progos ginčų kelti del lietuvių teritorijos ribų ir jos tautinės reikšmės. Ir čia reikia įvairūs nesusipratimai pašalinti. Gi kai kur seniau lietuvių gyventa žemė, t. y. etnografinė sritis, jau nebe mūs, bet kitų. Tokius perdėm svetimų gaivalų apsėstus pakraščius mes jau nebegalime dėti į mūsų tautos teritoriją. Mums nėra, pagalios, ir reikalo.

Šit, del ko tad privalu šiandien mums tiksliai savosios žemės plotas išsiaiškinti. Tatai ir yra šio rašto uždavinys. Del visai pašalinių priežaščių tas išdėstymas teapims lietuvių tautos plotą, kaip jis yra buvęs prieš karą Rusijos valstybėje, kitaip sakant, teapims «Didžiąją Lietuvą».

P. K.

Vilniuje,
1917 m. birželio mėn.

I. Bendrieji pastebėjimai.

Etnografinės žymės

Skirdami tautų žemes, ištikrųjų skiriame žmones, kurie ant jų gyvena. Todel reikia visų pirma turėti skiriamosios žymės. Per amžių amžius ryškiausia tautų skirtumo žymė yra buvusi jų k a l b a. Kalba žmonės su kits kitu susipranta ir jungiasi. Vienos kalbos jungtimi žmonių kuopos vienodai suriša savo narius į vieną kultūros bendrovę. Bendrovė išvieno įveria savo gyvatą ir gina ją nuo kitos kalbos, t. y. svetimų bendrovių. Tokiu būdu kalba susisieję žmonės sudaro savo ypatingą istoriją ir joje drauge suauklėtą savitą individualinę kultūrą. Iš praeities tad išauga ir ateities atskirumas: tauta tegali į pasaulinę kultūrą sveikai, tvirtai ir vaisingai įeiti savuoju, amžių amžiais įprastu, apsitirtu būdu.

Iš to vedame, jog kalbos savitumas daro istorijoje tautą. Todel žiloj senobėje, kada, pasak mokslininkų, visos Europos tautos buvo šnekėjusios viena bendra prokalbe, buvo buvusi ir viena, vadinama indoeuropiečių, arba indogermanų, tauta. Ji ir gyvenusi vienoj vietoj, kaip spėjama, Azijoje. Išsisklaidę po visas šalis ir savo tarmėmis atsiskyrę, tos tautos žmonės ilgainiui sudarė arijų, armėnių, germanų, keltų, italikų, graikų, trakų-brigų, albanų, ilirių, slavių ir baltų tautas. Vienos jų žuvo; kitos vėl toliau skirstėsi atskiromis tarmėmis ir apkitusiomis kalbomis. Antai, baltų, arba kitaip vadinama aisčių tauta jau Kristaus gimimo metu suskilo į dvi tarmi:

prūsų, arba senprūsių, ir lietuvių-latvių. Vėliau, apie IX a., viena ligi tol kalba kalbėjusieji lietuviai-latviai atsiskiria ir sudaro vėl dvi atskiri tauti. Dabar mes žinome lietuvių tarpe žemaičius ir aukštaičius, kurie, jeigu visai imtų skyrium gyventi, galėtų, rasi, vėl dvi tauti sukurti. Šiandien jų tarmių panašumas yra betgi toks įmanomas, jog dviejų kalbų nepadaro. Todel žemaičiai ir aukštaičiai lieka viena lietuvių tauta. Kiti mūsų giminiečiai — senprūsiai, vokiečių ordeno XIII a. nugalėti, yra šiandien visiškai dingę. Taip pat slavių jūroje tuo pat laiku pagrimzdo mažai tepažinta jotvingių giminė. Todel iš baltų padermės belikę yra lietuviai ir latviai. Jie tad savosios kalbos skirtumu tiek tarpusavy, tiek kitų tarpe ir sudaro dvi visai atskiri tauti.

Bet jeigu kalba yra tautos savitumo pagrindas, tai, kita vertus, ir pačios kalbos savitumo laipsnis paraiškina tautos individualybę. Kitaip sakant, kur kalba turi daugiau savotiškumo ir griežčiau skiriasi nuo kitų gretimųjų, ten ir tautinis atskirumas darosi ryškesnis. Kol kits su kitu žmonės lengvai susipranta, kaip kad mūsų aukštaičiai su žemaičiais, tol nė vienas nejaučia kitame sau svetimo žmogaus. Jie gali kits kitam šiuo ar tuo nepatikti, bet jie yra broliai-tautiečiai. Apie latvius to pasakyti jau nebegalime. Jų kalba yra jau perdaug apkitus, ir lietuvis, apskitai, latvio nebesupranta. Todel, nors su latvias ir jaučiamės giminės bėsą, betgi nėsame tautiečiai. Gi nuo kaimynų germanų ir slavių mūsų kalba jau yra visiškai griežtai atsiskyrus. Ir nors jie taip pat iš indoeuropiečių šeimynos yra kilę, tačiau jų kalbos taip savotiškai skrium yra klosčiusios, jog nebelieka čia nė giminystės ženklo. Berods, kurį laiką kalbininkai tarėsi radę tokios giminystės ženklų lietuvių su slavių (rusų, lenkų) kalbomis. Kurie-ne-kurie dargi skelbės baisybes lenkiškų žodžių iš „lietuvių kalbos“ sugraibstę. Bet tai yra ne-

mokėlių darbas. Iš tekrevezuojančiųjų lietuviškai tuo būdu, rods, tektų išvesti lietuvių giminystė ir su čigonais, totoriais ar žydais! Tie lenkai ar rusai, matyti, visai nepaisė ar nežinojo, jog vietoj tų slaviškų žodžių lietuvių kalba turi pernelyg pakankamai savųjų. Svetimi, mūsų kalbą kadai užteršę žodžai čia tik rodo į ypatingas lietuvių tautos gyvenimo sąlygas. Ilgą laiką mes neturėjome savo mokyklos, spaudos ir kt. Mūsų jauna raštija ir mokykla su bažnyčia tą svetimą draikalą jau žymiai yra atšlavus ir ilgainiui dar kruopščiau išvėtys. Pats kalbų mokslas šiandien tos ypatingos giminystės jau nebeįstebi, kaip kad pirmiau tyrinėtojams buvo tatai pasivaidenę.[1])

Lietuvių kalba ne' tik skiriasi nuo kitų Europos kalbų. Jų tarpe ji užima visai nepaprastą vietą. Kas kitų indoeuropiečių kalbose per amžius dylant nutrupėjo, nutriušo — mūsų kalboje mokslininkai visa tat aptinka gludint nuostabiu senobiniu gausumu. Mūsų gyvosios kalbos artimumas seniausioms indoeuropiečių prokalbėms, jos formų pilnumas bei apstumas, garsų skambėjimas stebina kalbininkus. Tuo žvilgsniu lietuvių kalba rašyti veikalai, pasak Augusto Schleicher'io galėtų lenktyn eiti su garsiaisiais graikų, romėnų ir indų veikalais.[2]) Latvių kalba, priešingai, yra jau svetimoj įtakoj apdiržus ir išpendėjus, kaip kad naujoji vokiečių ar anglų. [3])

Ne atsidėjus garbstyti sáva, žinoma, yra čia mūsų tikslas: tai yra sutartinis svetimšalių kalbų žinovų tvirtinimas. Ir, užuot drovėjęsis ar kitų kalbų stvarstęsis, kiekvienas lie-

---

[1]) Žiūr. apie tat *И. Эндзелинъ*, Славяно-балтiйскiе этюды, Харьковъ 1911. Jo išvadų trumpą sutrauką rasi pas *K. Būgą*, Kalbų mokslas ir mūsų senovė, Kaunas. 1913.

[2]) Žiūr. jo „Handbuch der litauischen Sprache“, Prag, II, Litauisches Lesebuch und Glossar, 1857, psl. VIII.

[3]) Plg. *von Bohlen*, Ueber die Sprache der alten Preussen. J. Voigt'o Preussens Geschichte, I, psl. 714.

tuvis ištikrųjų gali rimtai didžiuotis savąja kalba ne tik, pvz., prieš tokią lenkų, bet ir prieš visas kitas, tariant, kultūringąsias Europos kalbas. Tai yra juk viena ryškiausių mūsų etnografinio ir tautinio savitumo žymių.

Tuo būdu išvedame paprastą dėsnį, jog, būtent, ištisinio kalbos vartojimo plotas turi rodyti ir tos tautos teritorijos etnografines ribas. Vadinasi, mums beliktų toliau tik aptirti, kur daugumo kalbama lietuviškai ir kraštiniais barais mūsų žemę apriboti. Ištikrųjų betgi dalykas nėra toks prastas. Pats kalbos vartojimo plotas šiandien Lietuvoje ne visur vienodai besusekamas. Būdami lietuviai ir mokėdami savo gimtosios kalbos, šen bei ten mūsų žmonės betgi vartoja nebe lietuvių, bet svetimą kalbą. Kai kurie ją yra nesenai teužmiršę. Kiti jau iš tėvų jos pramokti nebegavo. Pagalios, yra Lietuvoje žmonių, kurie iš jų šnekamos kalbos išrodo rusai ar lenkai bėsą. Tuo tarpu daugelis jų ir patys nei rusais nei lenkais nesivadina. Kaip tad įderinti tie gyvenimo išdarai į aną dėsnį? Podraug gali iškilti ir naujų klausimų. Kaip yra, būtent, platus ir reikšmingas tos kalbų painiavos sudrumstas gaivalas? Be nėra jis, be to, virtęs tokiu svetimu, jog ir pati žemė ten, kur minėtas gaivalas ištisai paliko sumišęs, nebegalinti Lietuvai priderėti? Pagalios, gal būti, čia ne sumišusių ar sudrumstų, bet visiškai kitos tautos žmonių esama? Tada etnografinio lietuvių tautos ploto klausimas turėtų dar pasunkėti. Lietuva, būtent, išeitų nebe lietuvių, bet įvairių tautų mišinio kraštas.

Norėdami visa tat reikiamai išsiaiškinti ir abejojimus prašalinti, turime, visų pirma, tiksliai pažinti klausiamų dalykų kiltį arba priežastis. Tam raikalui tenka sumesti atatinkami mūsų istorijos išrodymai. Tuos išrodymus čia reikiamuoju mums žvilgsniu mes ir pasistengsime išgliaudyti.

Lietuviai ir lietuvių kalba istorijoje

Žinotini yra, visų pirma, šie dalykai. Žemė, kurioj mes šiandien esame, yra buvus iš senų senobės lietuvių, t. y. baltų padermės gyvenama. Mokslininkai išranda, jog pirmų pirmiausi to krašto gyventojai ir visuomet per amžius čia buvo mūsų bočiai[1]). Net didžiausios tautų maišaties gadynėje nematyti, kad koki ateiviai kadai būtų buvę į mūsų šalį atklydę ir čia susikūrę. Sakoma, berods, buvus kadaisiai gotus laikinai mūsų genčių — senprūsių žemes užplūdus, t. y. dabartinę vokiečių Prūsiją nuo Tvankstės (Karaliaučiaus, Kunigsbergo) miškų ligi Vislos. Taip pat suomių padermės lyviai apie XII — XIII a. buvę latvių žemės kraštą kurį laiką apsėdę. Protarpiais buvę šen bei ten į pakraščius grobuoniaudami puolę ir iš anapus jūrių atplaukę žuvėdai. Bet nėra žinios, kad kas anuomet būtų ryžęsis nukakti į žemaičių bei aukštaičių glūdumas. «Tas kraštas — anot mūsų rašytojo Simano Daukanto betariant — visas viena giria be kokių tarpkrūmių, vienu lieknu, it jūra, niuksojo» kur, be lietuvio, joks žmogus sau kelio nei išeities prasiskinti nesugebėjęs. Tokiu būdu Lietuva išliko, galima sakyti, niekieno nepaliesta bent ligi XIII a. Prieš tai betgi atskiri lietuvių valdovai jau buvo kirtęsi pasieniais su rusais ir jotvingių žemėje su lenkais.

Nuo XIII a. prasideda nauja gadynė. Vokiečių ordenai, pamušę senprūsius ir latvius, ima pulti ir lietuvius. Atskiriems lietuvių valdovams-kunigams ginantis randas reikalo tarpusavy jungtis. Pagalios kunigaikštis Mindaugas savo galia pajungia visus lietuvių valdovus. Jis tokiu būdu sudaro l i e t u v i ų

---

[1]) Žiūr. *A. Bielenstein*, Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache, Petersburg, 1892; *A. Bezzenberger* Bemerkungen zu dem Werke von Bielenstein, „Bulletin de l'Academie des sciences de St.-Petersbourg, n. s. IV (XXXVI), 1895; taip pat *G. Berendt*, Geognostische Blicke in Altpreussens Urzeit, Berlin, 1872.

valstybę, ir pats virsta jos didžiuoju kunigaikščiu. Jo įpėdiniai įkandin seka jo pėdomis. Mūsų gi reikalui čia yra aikštėn keltina šit kas:

Prieš valstybei susikuriant lietuviai, matyti, nebuvo vartoję rašto. Visus sodžių, apygardų ir šiaipjau visuomenės santykių reikalus jie gyvu žodžiu teaptarydavo. Raštas vietiniam tarpusavyje nė nebuvo taip reikalingas. Kada gi ėmė Lietuvos valstybė plačiai durtis su kitomis šalimis, su jomis tartis ir derintis, be rašto apsieiti jau nebebuvo galima. Suprantama betgi, jog čia lietuvių vieniems, lietuviams tesuprantama kalba tikti negalėjo. Tokiems reikalams imta anuomet paprastai latynų kalba visoj vakarų Europoje ir senoji bažnytinė slavių — rytų šalyse. Tarp senųjų dokumentų mes randame Lietuvoje ir vieną ir antrą rašytų. Bet daugiau ir ilgainiui visi valstybės vidaus raštai eina bažnytine slavių kalba. Tatai, pagalios, ir suprantama. Jau antroje XIII a. pusėje didieji Lietuvos kunigaikščiai buvo apėmę nemaža gretimų rusų žemių. Gi Vytauto metu Lietuvos valstybėje randame plačias Polocko žemes, toliau, Smolensko, Okos aukštupių, Kijevo, Volyniaus, ir uet ligi pat Juodųjų marių. Tame didžiuliame plote lietuvių gyvenamas kraštas tebuvo užėmęs, rasi, vos $^1/_{10}$ dalį. Visose tose rusų žemėse jau nuo sena buvo susikūręs valstybinis gyvenimas. Visur taip pat buvo įvesta kunigaikščių raštinėse senoji bažnytinė slavių kalba. Kadangi daugumas rašytinai tvarkomų santykių, be abejojimo, tekdavo maizgyti su anų apimtų žemių kunigaikščiais, tai numanu, kodel čia imtasi ne latynų, bet įprastosios čia slavių rašto kalbos. Toliau, numanu yra, kodel ilgainiui ir pat Lietuvoje vartota ta, o ne kita kuri rašomoji kalba. Pirmų pirmiausia, didžiojo kunigaikščio raštinėje jau buvo susidaręs visas įgudusių raštininkų būrys. Antra, pati oficialinė rašomoji kalba anuomet neturėjo tokios plačios kultūrinės ir tautinės reikšmės, kaip kad šiandien. Ir todel metuose, rasi,

vos keliems ar keliolikai dokumentų sustatyti, kurie derėjo etnografinei Lietuvai, žinoma, nejausta reikalo įvedlioti kita, dar tik tesutvarkytina rašomoji kalba. Tokiu tad būdu slavių kalba visoje Lietuvoje virto oficialine valstybės raštų kalba, nepaisant dargi to, kad plati lietuvių diduomenė ir net patys kunigaikščiai tos kalbos dažniausia nemokėjo.

Berods, iš to rusų ir lenkų istorininkai buvo darę savotiškų išvadų. Jie stengėsi įtikinti, jog lietuviai anuomet buvę toki dar «barbarai», pati jų gimtoji šalis tokia tuščia, «dyka» ir nekultūringa, ir, išviso, lietuviai, palyginus su rusų gaivalu, valstybėje toki buvę silpni savo dvasia ir manta, jog bet kokio savitumo išlaikyti netesėję. Jie, būtent, turėję nuplukti slavių jūroje ir tik slavių lėšomis bei kultūra teįgalėję valstybę paspirdinti... Ištikrųjų gi būta toli gražu ne taip.

Kad didieji Lietuvos kunigaikščiai rusų žemėse buvo sau ieškoję lėšų ir atspirties kovai prieš vokiečius arba lenkus — del to neabejojame. Juo labiau, jog kartais tekdavo ištisos lietuvių sritys, antai, Žemaičiai, vokiečiams atiduoti. Tuo tarpu apimamose rusų kunigaikštystėse lietuviai gavo savo naudai suvartoti ir šiaip ar taip sutvarkytus mokesnius ir iš seniau jau išlamdytą karininkų luomą. Bet nereikia užmiršti, jog lietuviai tas rusų žemes taip pat apgynė nuo totorių. Gi patys vieni rusų kunigaikščiai, be lietuvių pagalbos, jiems atsispirti neįstengė ir metamšimčius po baisiu jungu merdėjo. Vadinasi, lietuvių turėta realinės pajėgos ir bent valstybinių tvarkytojų sugebėjimo. Antra vertus, jeigu Lietuva būtų buvus anuomet, anot istorininkų, kokia «tuščia dykuma», tai kaip ji būtų tesėjusi apgalėti tiek, tariant, turtingesnių ir stipresnių rusų žemių? Ne tik apgalėti: jas atlaikyti, ginti nuo totorių ir Maskvos, dar kolonizuoti... ir, be to, čiajau spirtis prieš šauniai organizuotą ir ginkluotą vokiečių ka-

riuomenę iš vakarų ir šiaurės? Rasit, kokiais stebuklais tatai būtų nutikę?

Akylesni istorijos tyrinėjimai, žinoma, čia tokių stebuklu neišranda. Jie aiškiai taria: lituviai buvo anuomet ne tik stipriai valstybėj susibūrę, bet ir žmonių bei lėšų savo žemėje apsčiai turėję[1]). Tąja jėga lietuviai reiškėsi per visą valstybės buvimo laiką. Iš senųjų valstybės raštų, vidanamos «Lietuvos Metrikos», pavyzdžiui, mes gauname patirti, kiek kurios valstybės dalys 1528 m. buvo stačiusios arklių kariuomenėn. Pasirodo, jog tikroji Lietuva, t. y. lietuvių etnografiniai pavietai (dabartinė Kauno gub., visa bemaž Vilniaus, dalis Gardino ir Suvalkija) stodavę karan vieni beveik su tiekjau arklių, kiek visi rusų pavietai[2]). Gi tame sąraše dar neįskaityta lietuvių bajorų-magnatų kariuomenė, kuri stodavo po savąja, ne pavieto, vėliava. Tuo tarpu yra žinoma, jog, būtent, lietuviai buvę didžiausi ir stipriausi valstybės žemininkai. Pavyzdžiui, vieni Kežgailai į karą ėjo tik 53 kareiviais mažiau, nekaip visa Volyniaus žemė, arba 36 kareiviais daugiau, kaip visi Drahičino bajorai, 56 kareviais daugiau, nei visa Polocko vėliava ir net 80 daugiau, negu visi ponai-bajorai Bielsko paviete. Taip pat vienas Goštautas bent $7^1/_2$ karto statė daugiau karininkų, nekaip Vitebsko vėliava [3]). Iš to jau sprendžiame, jog lietuviai nėra buvę koki pavargėliai. Tai buvo, priešingai, stipriausias ir, apskritai, galingas valstybės gaivalas, kurs ir laikė visą valstybę. Prieš tuos lietuvių magnatus rusų bajorai nykščiukais teišrodė. Jau iš senovės vokiečių kro-

---

[1]) Žiūr. čia *J. Jakubowski*, Opis księstwa Trockiego, „Przegląd Historyczny" T. V. zesz. 1, Warszawa, 1907; *М. Любавскій*, Литовско-русскій сеймъ, Москва, 1900. Plg. čia pat *Jakubowski'o*, Studya nad stosunkami narodowościowemi na Litwie, Warszawa, 1912.

[2]) Žiūr. tą apskaitymą *J. Jakubowski*, Studya, pusl. 8.

[3]) *М. Любавскій*, Литовско-русскій сеймъ; psl. 358—59.

kos anuos lietuvių magnatų prabočius vadino «homines praepotentes», «viri famosi», «reguli et barones»[1]); ir toki pasiliko jie per visą valstybės buvimą. Užtatai, būtent, jie vyravo ir didžiojo Lietuvos kunigaikščio taryboje (radoje), kuri sprendė visos valstybės reikalus. Lietuvių bajorai bei kunigaikščiai taip pat sėsdavo rusų žemėse. Vytautui panaikinus rusų «udielus», jie buvo ten didžiojo kunigaikščio vietininkai ir valdytojai. Tokiu būdu lietuviai ne del kita ko, bet per savo galybę vadovavo senojoj lietuvių-rusų valstybėje. Tatai turi pripažinti ir patys rusų istorininkai[2]). Kitaip sakant $^1/_{10}$, t. y. lietuvių, dalis turėjo būti pranokusi $^9/_{10}$ rusų gyvenamas dalis. Yra pagrindo tarti, jog dargi gyventojų etnografinėje lietuvių dalyje būta, kad ne daugiau, tai bent tiekjau, kaip visose rusiškose srityse[3]). Nes, įstatymų desniu, aukščiau minėtų arklių skaičius karan statyta nuo kas 8—10 «dūmų». Kad, pagalios, ūkio kultūra ir, apskritai, žemės suvartojimas Lietuvoje taipo pat aukščiau stovėjo, nei rusų pusėje, — tatai yra tyrinėjimų irgi pakankamai išrodyta[4]).

Kas tad lieka iš anų tvirtinimų? Rasi, žemėsnė, nei slavių, lietuvių dvasios kultūra? Bet ar galima kalbėti apie jos palyginamąjį žemumą, jeigu pati ta lietuvių senoji kultūra ligi kas plačiai nėra ištirta? Vienu to meto slavių krikščionybės saiku dar neišsaikuojame lietuvių pagoniškos kultūros vertybės, kaip kad juo neišsaikuojame senosios graikų ir romėnų kultūros. Be to, jau ir esamieji čia tyrinėjimai nebeduoda

---

1) T. y. «nepaprastai galingi žmonės», «garbingi vyrai» «valdovai ir baronai», ibidem, psl. 360.

2) Žiūr. *М. Любавскій* op. c. psl. 354—360.

3) Plg. *Jakubowski*, Studya, psl. 10.

4) Plg. *М. Любавскій*, Областное дѣлѣніе и мѣстное управленіе литовско-русскаго государства. Москва, 1893, sk. III, psl. 297—764; plg. *Jakubowski*, Opis księst. Trockiego, psl. 36 sq.

progos skelbti apie kokį skirtiną lietuvių „barbariškumą“ tarpe slavių ir germanų[1]).

Mes kiek atšlijome iš mūsų vedamos minčių tvarkos, idant parodžius neteisingą Lietuvoje rusų rašomosios kalbos atsiradimo aiškinimą. Matyti, jog toji kalba parėjo ten ne per lietuvių silpnybę ar tautinę nekultūrą ir ne per rusų gaivalo stiprybę ar jo tautinę dvasios galią, kaip tat kartais tvirtinama. Juo labiau, jog panašų dalyką mes matome romaniškoje Valachijoje-Moldavijoje. Nepaisant kultūringesniųjų rumunų daugumo viešpatavimo, čia vartota irgi senoji bažnytinė slavių rašomoji kalba[2]). Pagalios, nereikia užmiršti, jog toji raštų kalba nebuvo rusų gyvoji žmonių kalba. Savo kiltimi ji buvo šnekamajai artima, bet ne iš jos ji tarpo. Tatai buvo rytuose lyginai mirusioji rašto kalba, kaip kad vakarų Europoje latynų.

Ilgainiui mes matome Lietuvoje kiek kitokesnio krypsnio. Juo toliau valstybė plėtojosi—juo žymiau augo rašomieji reikalai. Šalia rados ir šiaipjau literatūra. Susijungus lietuviams su lenkais, spraudės Lietuvon lenkų įtaka. Rašomoji kalba ėmė naudotis jų tiksliau nusistačiusiu žodynu. Susidaro pagalios iš senosios bažnytinės rusų ir jai artimos lenkų kalbos šavotiškas, labai, berods, nepastovus, mišinys. Tas mišinys gauna dargi valstybėje „lietuviškos kalbos“ vardą ir ima, tarytum, viešai reikšti valstybės savitumą.

Ta „lietuviškoji“ kalba kai kieno kartais tariama baltarusių esanti. Tuo būdu, be to, norima, tarytum, baltarusių tautos reikšmė Lietuvoje pakelti. Ištikrųjų tačiau «baltarusių» tautai“ čia tos garbės netenka. Visų pirma, pati baltarusių,

---

1) Plg. čia archeologinius tyrinėjimus: *Grewingk'o*, *Tischler'io Krzywicki'o*, *Daugirdo* ir kt., taip pat folkloro ir religijos tyrinėjimus: *Merzyński'o*, *Bezzenberger'io*, *Rėzos*, *Niemi*, *Basanavičiaus*, *Būgos*, *Volterio* ir kt.

2) *Jakubowski*, Studya, psl. 11—12.

tikriau — vakarinių rusų, tarmė ėmė skirtis nuo kitų rusų tarmių anksčiausia bene nuo XIII a.[1]). Pati skyrimosi sąmonė toj rusų dalyje subrendo tik lietuvių valstybės įtakoje. Vadinasi, patys baltarusiai yra daugiausia lietuvių padaras. Antra vertus, rusų žmonės valstybėje namie lyginai savaip kalbėjo, kaip ir patys lietuviai. Nors ir vieni ir antri rašomojon kalbon per kitus įterpdino savų žodžių ir formų, bet ta rašomoji kalba nuo žmonių visai skyrium dėjosi ir stingo. Mums dargi nėra tikrai žinoma, ar ir patys mokytieji bajorai anąja „lietuviškąja“ kalba savitarpy kalbėję. Ar šiaip ar taip ta „lietuviškoji“ kalba su baltarusiais tiek pat bendra teturi kaip ir su didžiarusiais, ukrainiečiais, lenkais, mozūrais ir kitais slaviais. Pagalios, raštų kalba negalėjo anuomet turėti kokios sprendžiamos tautinės ir kultūrinės reikšmės, kol patys raštai nebuvo virtę plačiu visuomenės reikalu.

Slavių rašomosios kalbos nutautinamoji įtaka ėmė reikštis tik galų gale (žiūr. toliau). Oficialiniai santykiai ir raštai, būtent, pamažėli tenupratino valdomuosius sluoksnius, bajorus, nuo gimtosios, t. y. tautinės lietuvių kalbos; ypačiai tą lietuvių dalį, kuri išėjo į rusų žemes ir ten įsigyveno. Tuo būdu, pavyzdžiui, paliko galų gale nutautę daugumas kunigaikščių Gedimino padermės, k. a. kun. Bielskiai, Buremskiai, Mstislavskiai, Olelkovičiai, Sanguškai, Čartoryskiai ir daugelis kitų[2]). Ta, būtent, „lietuviškoji“ kalba buvo pramynus taką ir lenkų kalbai. Pastaroji lyginai įmanoma, bet geriau nusistačiusi ir platesnės literatūros beturėdama, čia nuosakiai, arba, tikriau, pasekomis senojo slaviškojo žargono vietas paveldėjo. Teismai, įstatymai, įsakymai ir kiti vieši poperiai eina, berods, dar ligi XVII a. „lietuviškąja“ kalba.

---

[1]) Žiūr. *Е. Карскій*, Бѣлоруссы. „Виленскій Времепникъ“, кн. I, Вильна, 1904, psl. 105, 118 sq.

[2]) *А. Вольдемаръ*, Національная борьба въ В. Кн. Литовскомъ въ XV — XVI в. СПБ. 1910, psl. 1— 2.

Bet visuomenėje ir daugumoje raštų plinta lenkų kalba. Ir taip patveria ligi Lietuvos valstybės galo, ligi baudžiavų panaikinimo, net ligi tautinės lietuvių kalbos atgijimo laikų. Naujo tautinio kilimo angoje visa tat ir sukėlė painiavos.

Tas dalykas mums reikia gerai išgliaudyti. Visų pirma, ką reiškė lietuviams ans po „rusiškojo“ „lenkiškas“ metas?

Parėjo jis, kaip pastebėjome, į Lietuvą tomis pačiomis brastomis. Bet tais amžiais visuomenės ūgis ir unijų santykiai nelyginamai pakėlė raštų ir viešų kalbų reikalą. Anksčiau vos nedidelis lietuvių diduomenės būrelis aplink didįjį Lietuvos kunigaikštį ir jo raštinę tespręsdavo visos Lietuvos dalykus. Todel ir pats svetimos raštų kalbos vartojimas buvo labai siauras. Antra vertus, rusų įtaka, apskritai, lietuvių tarpe nenaši pasirodė. Dargi krikščionybės iš rusų lietuviai nepriėmė. Gi vėliau ir visas rušiskos kalbos įprotys kaip nebuvęs nusmego. Lenkams lietuviai pasirodė įteįkesni. Lietuvos kunig. Jogaila pačiu unijos aktu (1386) visų pirma, tartum lenkų kultūros dovaną, lietuviams katalikybę neša. Visi lietuvių bajorai ir kunigaikščiai, net tie, kur pravoslaviais buvo krikštiję̨si, turėjo virsti katalikais[1]). Tuo būdu valstybėje kilimo lietuviai lyg tartum dar ryškiau atskiriami nuo pravoslavių-rusų. Iš kitos gi pusės, jau nuo to laiko katalikybė Lietuvoje įgyja „lenkų tikybos“ vardą.

Toliau, keliais atvejais naujinamos unijos aktai (1392, 1401, 1413, 1499, 1501, 1569) įtraukia į valstybę vis platesnius bajorų ir šlėktos sluoksnius. Lietuvos aristokratų viešpatavimas tuo būdu sulysta. Tatai plačioje visuomenėje nuaidi taipo pat „lenkų liuosybių“ garsu. Pagalios,

---

[1]) Žiūr. tam tikras privilegijas *Działyński*, Zbiór praw litewskich, Poznań 1841, pusl. 1 — 2 ir *Ig. Daniłowicz*, Skarbiec dyplomatów, T. I. Wilno, 1860 № 539—40, psl. 265—6.

bendrieji seimai ir pačių įstaigų suvienodėjimas kaip ir sulygina lietuvių ir lenkų šlėktą. Diduomenė, t. y. bajorija, vidutinė ir smulkioji šlėkta, jų inteligentija ir kunigija, taip pat miestelėnai ir net dalis «apsitrynusių» valstiečių bepranta į lenkų kalbą, tariant, į lenkų kultūrą. Visa eilė lietuvių mokslininkų ir rašytojų leidžia savo veikalus lenkų kalba ir žymiai įturtina svetimą literatūrą. Lenkiškumas ir lenkavimas virsta kultūringumo, inteligentiškumo, pačios kultūros žyme ne tik etnografinėj Lietuvoj, bet ir tarpe lietuvių rusų pusėje.

Todel svarbiausia yra mums patirti, kaip visa tat atsiliepė lietuvių tautinėje sąmonėje. Rasi, lietuviai tuo būdu nustojo savo individualybės? Gal Lietuvos ir lenkų šlėkta sumišo vienam patriotizme? Lietuviai «nutautėjo»?

Toli gražu. Tatai atsitiko šen bei ten, rasi, tik pastarajam pusamžyje; ir tai tik jaunesniojoj kartoj, kuri Rusijos viešpatavimo metu nesusigriebusi atplyšo nuo Lietuvos visuomenės (žiūr. toliau). Visa praeitis to mums neparodo. Čia pakanka pasižymėti nors šie faktai.

1385—6 metų unija tebuvo buvus toj formoj, kaip ji surašyta, vien Jogailos ir jo brolio Skirgailos sutartinis padaras kovoj prieš kitus kunigaikščius. Vytauto 1392 m. maištas, kuriame stoja prieš tokią uniją visi Lietuvos ponai-bajorai — čia puikiausias išrodymas[1]). Prof. Kojałowicz'ius tvirtina, jog dar 1386 metų sutartimi lietuviai neturėję maišytis su lenkais. Bet atatinkamų dokumentų, kuriuos lenkų istorikas Naruszewicz'ius teminis, nebūta paskelbta[2]). Lyginai visos paskesnės unijos, nepaisant jų žodžių, lietuvių su

---

1) Žiūr. čia *М. Любавскій*, Лит.-русскій сеймъ, psl. 15 — 19; *jo pat*, Очерки по исторіи Литовско-русскаго государства. Москва, 1910 psl 44—50.

[2]) Докумэнты, объясняющіе исторію западно-русскаго края, СПБ. 1865, psl. XL.

lenkais nesubroliavo ir nei tautinės nei politikinės jų individualybės nepadirgė. Mykolui, Zygmanto I sūnui, mirus (1451), berods, išsibaigė Kęstučio padermė, t. y., taip sakant, stipriausia etnografinai tautinio lietuvių savarankiškumo gynėjų padermė[1]). Betgi išliko lietuvių griežtas skyrimos jų laikomos valstybės prasme. Tautinė individualybė praplinta ligi valstybinės; tačiau pačioj valstybėje lietuviai, kaip matėme, buvo vadovaujamas ir sprendžiamas veiksnys. Vadinasi, valstybė pati buvo jų t a u t i n i s padaras ir jų valdomoji nuosavybė. Kad ir rusiškai rašydami arba šnekėdami, lietuviai niekados rusais nesivadina, nei savęs su jais per viena nelaiko. Priešnigai, visi slaviai valstybėje eina «lietuviais», norint visuomet esti šalia rusais atskiriami.

Su lenkais lietuvių santykiai dedasi visai priešingai. Tatai mes matome iš daugelio apsireiškimų. Lietuvos bajorai ir šlėkta, antai, nuolat protestuoja prieš lenkų skyrimą Lietuvon kunigais ar šiaip kuriais karaliaus valdininkais. Pažymėtina, jog pirmiausiais motyvais čia statyta lietuvių kalbos nemokėjimas. Delto pirmas Lietuvos vyskupas buvo dar lenkų kilties; antrasis ir kiti jau yra buvę kilimo lietuviai. Garsusis Motiejus Trakietis (1421 — 1453) dargi nešventindavo kunigais nemokančių lietuviškai. Vengdamas susidūrimų tuo žvilgsniu, karalius taip pat nuteikia savąjį patronatą patiems Žemaičių ir Vilniaus vyskupams. Pagalios naikinamas ir lenkų bernardinų ordenas. Tiesą sakant, jis tik kaipo naujakuris — «novella plantatio» — ir tebuvo Lietuvon atvykęs; jis, mat, buvęs be lenkų tautinės dvasios[2]). Tą praktikos kovą

---

1) Plg. *A. Вольдемаръ*, op. c. psl. 15.

2) Žiūr. *Valdemaro*, op. c. psl. 5 — 9; *W. Przyalgowski*, Żywoty biskupów wileńskich, T. I. Petersburg, 1860, psl. 28, 42, 127; *M. Valančiauskas*, Žemaitiu vyskupystė, Vilniuj, 1848 (antr. leid. Amerikoj 1897); *Papée*, Polska i Litwa na przełomie wieków średnich, T. I. Kraków, 1804.

pagalios Lietuvos Statutas (1529) patvirtina teise. Lenkai jame eina Lietuvoje svetimšaliais, kurie neturi čia teisės nei žemių, nei dvarų, nei žmonių, nei pilių bei miestų šiaip ir paveldėtinai įgijinėti, nei lyginai jokių valdomųjų vietų lietuviams tepritinkama garbe ir titulais užiminėti[1]).

Lenkų ir lietuvių skyrimasis ypačiai aikštėn pasirodo Liublino unijos ruošimo metu. Mes matome čia ne vieną politikos kovą, bet, galima sakyti, priešingų tautinių pasaulėžiūrų susidūrimą. Iš tos gadynės santykių vaizdelį teikia mums garsus lenkų rašytojas St. Orzechowski's. Savo knygelėje «Quincunx, to jest: wzór korony polskiej na cynku wystawiony»[1]), jis visus penkis Lenkų valstybės elementus (karalių, kunigą, altorių, tikybą ir visuotinę bažnyčią) priešpriešiais stato ne kitam kam, bet, būtent, Lietuvai. Nei didžioji kunigaikštystė — pasak jo — lenkų karalystei, nei lyginai joks lietuvis, «by też był najzacniejszy i najprzedniejszy, najniższemu Polakowi w niczem równym być nie może». Esą, pačios «kunigaikštystės» ir «karalystės» sąvokos jau viena antrą neigia. Ir Kristus, antai, savo pasaulį pavadinęs «królewstwem», gi priešingą šėtono—«księstwem!» Panašiais lyginimais jis toliau stengiasi parodyti lietuvių prigimtinį kitoniškumą. Vienintelis būdas susilyginti su lenkais — tai pamainyti «co rychlej księstwo swoje w królestwo, a księdza litewskiego w króla polskiego, a niewolę w swobodę, hańbę w cześć, głupość w mądrość, a grubość swą w ćwiczoną naturę polską» [3]).

Kaip žiūrėjo lietuviai į tą garsaus lenkų publicisto šmeižtą, mes patiriame iš lietuvių atsakymo: «Rozmowa Polaka

---

1) Žiūr. sk. I, art. XXV ir sk. III, art. 3. *Dzialyński*. Zbiór praw Litewskich, psl. 167, 166—7.
2) Wyd. *K. J. Turowskiego*, Kraków, 1858.
3) Trumpas turinys yra pas *Valdemarą*, op. c. psl. 35 sq.

z Litwinem»[1]). Svarbiausia, ką skirtina rodo čia lietuvių rašytojas (kaip spėjama, Vilniaus vaitas A. Rotundus) — tai ne lenkų liuosybę, bet «s w a w o l ę». Lietuviai temato Lenkuose šalia tariamų liuosybių — jungą, neteisybes ir prievartą, gi žmones, ypačiai žemesniuosius sluoksnius, užguitus ir neapkenčiamus, „kaip žydus". Del visa tat pati lenkų valstybė lietuvių žvilgsniu tręštanti ir žlunganti. Del to ir lietuviai nenori dėtis į Lenkiją, nes perdaug aiškiai regi «tę swą wolę w Polsce, tę wzgardę przełożeństwa i niewolę jednego pod drugiem i inne nierządy». Rašytojas yra Lietuvoj kitokios — monarchinės sistėmos šalininkas; bet jis nėra liuosybės priešininkas. Liuosybę tačiau lietuviai supranta kitaip: «qui bonum ac rectum sequitur, qui gaudet officio, is liber est»[2]). Lietuviai priversti esą unija su lenkais jungtis vien del to, jog, pasak autoriaus, Ivanas Rūstusis užėmęs bene pusę Lietuvos ir užkritęs ant kaklo, smaugiąs, gi lenkai į savę už kojų traukią...

Kokių griežtų čia priešingybių būta, ryškiausiai rodo pats Liublino seimas (1568 — 69). Tam tikslui pakanka įsiskaityti į žemaičių viršilos Kadkevičiaus kalbas prieš lenkų pastangas paveržti lietuviams jų savarankiškumą[3]). Bet ir Liublino unija, kuri, pasak rašto, sujungusi Lietuvą su Lenkija į «vieną nedalijamą ir neskirtiną kūną ir vieną bendrą valstybę», kuri dvi valstybi ir tauti sudėjusi ir subūrusi į vieną tautą («lud»)[4]), — taip pat toji unija „broliškos meilės"

---

[1]) Naujai išleista *I. Korzeniowski*, Kraków, 1890. Bibl. pisarz. Polskich, 11.

[2]) T. y. „kas seka tuo, kas gera ir teisinga, kas yra priedermei tinkamas, tas — liuosas". Žiūr. *Valdemaro*, op. c. psl. 37 sq.

[3]) Liublino seimo dienini išleido *M. Kojałowicz*, Дневникъ Люблинскаго сейма 1569 г. СПБ. 1869 ir *Działyński*. Źródłopisma do dziejów unii Lubelskiej, część III, Poznań, 1856. Plačiai visa išdėstyta rasi pas *Лаппо*, Вел. Кн. Литовское, Т. I, СПБ. 1901.

[4]) Žiūr. unijos akto §§ 2—3. *Volumina legum*, II, Petersburg, 1859, psl. 89.

nei tautinės vienybės nesukūrė. Lietuvą matome senoviškai ginant savo valstybės nepriklausomybę[1]). Buvę Lietuvos seimai taip pat neišnyksta ir tveria toliau nors ir kitu vardu[2]). Dirba senoviškai pavietų seimeliai[3]). Bendras respublikos seimas teturi vyriausios tvirtinamos galios. Įstatymų sumanymas, jų sustatymas ir paskelbimas Lietuvoj buvo tat vietinių įstaigų darbas. Seimo nutarimai (konstitucijos), kurie būdavo Lietuvai privalomi, dargi skyrium leista nuo «Koronos» konstitucijų; arba, jei sutapdavę su šiomis, tai turėdavo būti tatai nutarimo titule aiškiai pažymėta[4]). Kiekvienas ryžimasis teisme taikinti seimų konstitucijos, kurios to pažymėjimo neturėjo, kėlė lietuvių protestą[5]). Šalia bendrojo senato matome taip pat atskirą Did. Lietuvos Kunigaikštystės tarybą dirbant sulyg senomis 1492 metų privilegijomis[6]). Pagalios, visa teisės bei administracijos tvarka išlieka per visą laiką, kaip buvusi prieš uniją. Ją palieka, berods, ir pats unijos aktas, esą «gdyż to zjednoczenia i społeczności tej roztargnienia i rozdziału nie czyni»[7]). Bet reikia įsidėmėti, jog toj sistėmoj yra daug ko išlikę, ką unija žodžiais naikino. Pavyzdžiui, unijos rašto tarymu, tarp lietuvių ir lenkų bendroj respublikoj nebelieka skirtumo («jedno ciało», «jeden lud»). Todel ir visi įstatymai, kurie buvo išleisti prieš lenkus, ypačiai, kurie draudė lenkams kurtis Lietuvos žemė-

---

[1]) Plg. III-iojo Statuto (1588 m.) sk. I, art. 1—13, 16, 17.

[2]) Plg. *ibidem*, III, 9; *Volumina legum*, III, psl. 336 (ed. 1859).

[3]) Statutas, III, 6—7, 9.

[4]) Žiūr. *Θ. Леонтовичъ*, Къ вопросу о выморочныхъ имуществахъ по Литовскому праву, „Журн. Мин. Юстиціи“ 1897; VI, psl. 124 sq.; *jo pat*, Спорные вопросы по исторіи русско-литовскаго права, СПБ., 1893, psl. 37.

[5]) Plg. „Археографическій сборникъ документовъ, Т. VIII, Вильна, 1870, p. 167; *С. Бершадскій*, Литовскій Статутъ и польскія конституціи, СПБ., 1893.

[6]) Plg. Statuto I, 3, 8, 15, 28; III, 14, 15, 46 etc. *Θ. Леонтовичъ*, Вымор. имущества „Жур. Мин. Юст.“ 1897, VI, psl. 112.

[7]) Žiūr. p. 9, 15. *Vol. leg.* II, psl. 90, 91.

se, unijos dėsniais privalę nustoti galios — «jako prawu, sprawiedliwości i też spólnej braterskiej miłości i unii a zjednoczeniu spólnemu przeciwne»[1]). Ir vistik Trečiasis Lietuvos Statutas, 1588 m., t. y. vos 20 metų po unijos akto naujai sutaisytas, griežtai stato visai priešingus dėsnius. «Broliai» kaimynai čia, kaip ir seniau I ir II-me Statute, neturi teisės Lietuvoje turėti nei miestų, nei dvarų, nei kitokių žemių, nei tenutų (starostw), taip pat nei nuomoti, nei šiaip laikyti nejudinamų turtų. Tos teisės tedera vien aukštaičiams, žemaičiams ir rusams, Lietuvoje gimusiems ir čia iš sena gyvenusiems[2]). Lenkai, kaipo svetimšaliai ir užsieniečiai (zagraniczniki), lyginai negali įgyti jokių bažnytinių ir pasaulinių titulų ir vietų, net jeigu jie kartais paties karaliaus dėka kokiu nors būdu gauna Lietuvoj «įsisėsti». Jie dargi privalijo, čia įsisėdę, ~~skyrium~~ prisiekti Lietuvai, t. y. jos, būtent, valdiniais virsti. Pažymėtina, jog toks lenkų ligynimas svetimšaliams ir užsieniečiams niekuomet nebuvo buvęs bendrųjų įstatymų atšauktas ar paneiktas. Tie patys Statuto punktai išlieka ir paskutiniuose jo leidimuose 1811 ir 1819 metais[3]).

Iš visa to mes įsitikiname, jog Lietuva po Liublino unijos toli gražu nebuvo virtus Lenkijos provincija ir nebuvo su ja sumišus į vienalytę visumą. Tatai buvo taip pat ne tiek jungtinė valstybė (Bundesstaat), kiek valstybių sąjunga (Staatenbund). Bendra lenkų kalba raštuose ir aukštuose luomuose pati savaime artino lenkų ir lietuvių visuomenes, bet neišdildė jų individualybės. Tuojau po unijos matome Lietuvoje dargi stiprią pastangą toji individualybė paryškinti tautinės lietuvių kalbos pagrindu. Žemaičių vyskupas

[1]) Punkt. 14, ib. psl. 90.
[2]) Sk. III, art. 12; plg. 5.
[3]) *Θ. Леонтовичъ*, Къ вопросу о выморочныхъ имуществахъ, „Жур. Мин. Юст.“ 1897, VI, psl. 113.

Melkijoras Giedraitis tam tikslui steigia kunigų seminariją, kuri turėjo paruošti tautinės kultūros darbininkų. Jo dėka leidžiama visiems Lietuvos luomams (summis, infimis, mediocribus) lietuvių kalba rašyta literatūra. Jis tuo nori duoti «powod y pochop ku języka oyczystego zamiłowaniu, zachowaniu ir rozkrzewieniu»[1]). Vyskupo bendradarbis, kanauninkas Daukša, Wujko Postilės vertimo prakalboj išdėsto kaip ir naują tautinę pasaulėžiūrą, sutvarstęs ją teritorija, papročiais ir, svarbiausia, k a l b a. Nes «ne žemių našumu, ne rūbų skirtumu, ne šalies jaukumu (wesołością), ne miestų bei pilių tvirtumu l a i k o s i t a u t o s, bet daugiau s a v o s i o s k a l b o s t a u s o j i m u i r v a r t o j i m u». Visa eile išrodymų jis bręsta išvadą, jog, būtent, «Dievas ir prigimtis nori, idant kiekvienas kalbėtų savo gimtąja kalba». Suprasdamas tačiau, jog vieno skatinimo senoji tautos kalba gaivinti, tautiniam aukštųjų luomų sutvirtinimui negalėjo pakakti, — vyskupas Giedraitis rūpina lietuvių tautos istoriją. Tokiu būdu atsiranda Stryjkowski'o Kronika (1582)[2]).

Tiesa, tas mėginimas lietuvių kalbą pakelti Lietuvoj rašto kalbà ir tos kalbos pagrindu tautinę samonę paremti toliau nevyksta. Jis pasikartoja tarpe bajorų tik XIX a. pradžioje. Bet lenkų kalbos tradicija čia taip randas įsišaknijusi, jog nebe tiek esama vilties tautinė kalba vietoj svetimos pastatyti, kiek norima jos senobiškumas, grožis ir ypatingumas aikštėn iškelti; tuo gi iškėlimu, tarytum, pareikšti skirtinis, lietuvių visuomenėje į gludąs tautinis savotiškumas. Ta tautinė lietuvių sąmonė, kad ir lenkų kalba nusakoma, tokiu būdu XIXa. lyginai skiria lietuvius nuo lenkų. Ir Lietuvos rašytojų dvasia, kad ir lenkų kalba bereiškiama, yra

---

[1]) Postilla Katholicka, išleista naujai E. Volterio (Petrap. Mok. Akad.), leid. I, 1904, psl. 4.

[2]) Žiūr. plačiau apie vysk. Giedraičio ir Daukšos veikimą Valdemaro, op. c. psl. 22—33.

ne ta, kaip kad jie lenkai būtų. Įsitikinimui pakanka įsiskaityti į gerai žinomus lietuvių rašytojus, kaip M. Akelevičius (Chłop z powiatu Marjampolskiego), M. Baliński's F. Bernatavičius, Ks. Bohusz'as (Baužas), J. Buszyński's I. Chodźko, M. Gadon'as, M. Hryszkiewicz'ius, L. Jucewicz'ius (Ludwik z Pokiewia), L. Kondratowicz-Syrokomla, J. Kraszewski's, A. Mickiewicz'ius, T. Narbutt'as, E. Odyniec, Onacewicz-Żegota, gr. J. Plater'is, gr. K. Tyszkiewicz'ius, F. Zatorski's ir kt.

Taip tad su Lietuvos bajorija.

Kada krinta baudžiava, šalia bajorų ir šlėktos visuomenės atsiranda Lietuvoje plati valstiečių visuomenė. Kaip esame minėję, šis sluoksnis per ilgus amžius išlaikė savo būdą, papročius ir, svarbiausia, tėvų kalbą. Ir kad aišku būtų, kiek svėrė ta lietuviškai kalbančioji visuomenės dalis, pakanka priminti, jog Lietuvoj valstiečiai darė bent 80% (10% būta žydų). Be to, iš valstiečiu nesiskyrė daugumas mažosios šlėktos, ypačiai Žemaičiuose, ir dalis miestelėnų. Tokiu būdu, jau šituo žvilgsniu, sakysime, lenkų kultūros gaivalo, naujais demokratiniais mastais visuomenę mastuojant, pasirodo Lietuvoje labai menka.

Berods, yra gerai žinoma, jog daug kur kunigai, paprastai iš bajorų kilę, taip pat valstiečiams iš sena tikybą lenkų kalba skelbė. Be to, šen bei ten darbavosi lenkų kunigai ir vienuoliai. Del tos priežasties dargi pati katalikybė rodėsi lenkiška tikyba bėsanti. Vadinasi, ir žmonėse «lenkų kultūros» turėta įsiterpti. Tačiau nereikia tos religinės lenkų įtakos perdėti. Jau iš pat pradžių lietuviai nenoromis ėjo į naują tikybą, jeigu matė reiksiant senoji dievų kalba ir įpročiai į svetimus apmainyti[1]). Ilgainiui gi, kada sklido protestantizmas, žmonės tos svetimybės dažnai kratėsi ir grįžo į seną

[1]) *M. Valančiauskas.* **Žemaičių vyskupystė**, dalis I, Vilniuje, 1848, psl. 40.

tėvų tikybą[1]). Vyskupą M. Gedraitį, antai, matome (nuo 1576 m.) kovojant Žemaičiuose su pagonais. Savo apyskaitoj (1587) jezuitų generolui jis pažymi neradęs ten nė vieno, kurs eitų išpažinties, priiminėtų komuniją, mokėtų poterius, netgi žegnotis, kurs turėtų bent kiek išmanymo apie tikybos paslaptis ir t.t. Tuo tik, esą, tesitenkina, jog penktadieniais mėsos nevalgą[2]). Popiežiaus Klemenso VIII pasiuntinys A. Kumuleus praneša (1595), jog Lietuvoj kunigai, ypačiai Vilniaus vyskupystėje, lietuvių kalbos nemokėdami, nei visuomenei nei bažnyčiai nėsą naudingi, nes tuo būdu žmonės lieką be jokio mokslo[3]). Ir kol patys lietuvių kunigai gimtąja kalba nebuvo ėmęsi žmonėms tarnauti, ligi tol ans lenkiškas darbas išrodė čia, ištikrųjų, visai bergždžias. Dargi mažoji šlėkta lenkų kultūros buvo labai menkai paliesta, ir išviso jos išsilavinimo stovis yra buvęs, palyginti, labai žemas[4]). Pastebėtina, jog dar šiandien ten, būtent, žmonės yra tamsiausi, kur del įvairių priežasčių parakvijose, pav., Vilniaus vyskupijoje, gavo vyrauti lenkininkų kunigija. Užtatai tose vietose lietuvių valstiečiai sulenkinta. Bet ir tatai yra atsitikę, kaip toliau matysime, vos pastaruoju metu per sąmoningą naujos kartos lenkininkų agitaciją prieš «pagonus - lietuvius»... Tai yra Lietuvoj visai naujas apsireiškimas. Mums tad belieka tas paskutinis perijodas apžvelgti.

Būtent, tenka visų pirma patirti, iš kur Lietuvoj, tų, tariant, lenkų arba lenkininkų atsirado. Kaip gavome įsitikin-

---

1) *Ibidem*, psl. 100 sq.

2) Žiūr. *Daukšos* „Postilla Katholicka", ed. Volter'io Petrapilis, leid. II, 1909 psl. XXIV.

3) *M. Baliński*, Dawna akademja wileńska, Wilno, 1862, psl. 440.

4) Tatai matyti iš vienos XVII a. vidurio teatrinės intermedijos, kur, be to, lietuvių šlėkta kalba laužytu lietuvių ir lenkų kalbos mišiniu. Žiūr. *Brückner*, Litaunica. Arch. für Slv. Philol., Bd. 13, 1890, psl. 222—3. Plg. čia *Valdemaro*, op. c. psl. 17.

ti iš praeities, ligi baudžiavų panaikinimo ir lenkiškai šnekėjusieji bei rašiusieji lietuviai lenkais nesidėjo ir nesivadino. Jie buvo Lietuvos tautininkai-patriotai, kad ir ankštai dvasia rišęsi su lenkų kultūra. Pačių gi kilimo lenkų, t. y. slavių, iš visako sprendžiant, Lietuvoje daug būti negalėjo. Mes matome, kaip lietuviai buvo čia sargūs tuos svetimšalius į savo žemę leisti. Antra vertus, Lietuva buvo tirštai gyvenama, o lenkai po šonu turėjo patogesnių kolonizacijos plotų. Pati baudžiava taip pat negalėjo būti palanki kokiai lenkų imigracijai į Lietuvą. Žmonės tiek Lenkijoj, tiek Lietuvoj buvo rište pririšti prie ponų žemės ir buvo, taip sakant, tos žemės nejudrusis priedas. Bent kiek žymios imigracijos lenkų į Lietuvą nepastebime ir antrojoj XIX a. pusėje (žiūr. žemiau). Vadinasi, mes reikalo čia turime ne su lenkais, bet daugiausia, be abejojimo, su lietuviais. Tai yra buvę tikrieji mūsų broliai ir Lietuvos sūnūs.

Tad kodel jie, kaip žinome, šiandien stovi šalimais nuo mūsų tautos darbo ir kartais dargi jo nepriteliais apsireiškia? Čia eina visa eilė priežasčių.

Aukštieji mūsų sluoksniai, žemininkai bajorai, kaip matėme, jau iš sena įprato į lenkų kalbą ir kultūrą. Bet ligi buvo Lietuvos valstybė, jie, Lietuvoje bedirbdami ir jos visus reikalus betvarkydami, suprantama, jautės savosios šalies patriotais bei gynėjais. Norint tas patriotizmas buvo daugiau valstybinis, nekaip tautinis, betgi jis aiškiai skyrė lietuvius nuo lenkų. Ilgiau Lietuvos valstybei patvėrus, jis, rasi, būtų galėjęs platesniame tautiniame lietuvių judėjime pats ryškiau tautiniu virsti. Bet taip nebuvo likimo lemta. Rusija, užėmus didesnę Lietuvos dalį, būtent, kur stipriausias buvo lietuvių bajorijos luomas[1]), pakirto jam šaknis.

---

[1]) 1795 m. Kauno ir Vilniaus gub. teko Rusijai, Suvalkų g. išpradžių Prūsijai, paskui 1807 m. priskirta į Napoleono sudarytą Varšuvos hercogystę ir, pagalios, 1815 m. Lenkų karalystės gubernijų skaičiuje atiteko taip pat Rusijai.

Berods, dar ligi 1831 m. maišto čia dirba seimeliai ir seimai. Ligi 1863 m. maišto dar buvo vilties liuosybė atgauti. Ilgainiui ir tatai pražuvo. Daugelis bajorų buvo ištremti; daugelis patys, dvarus išsamdę arba prievaizdams įdavę, į užsienius išvažinėjo; kiti užsidarė savo luomo tarpe ir sunkiai merdėjo; dar kurie, pagalios, įsiterpė rusų biurokratijon. Nuo šalies ir visuomenės darbo tuo būdu atplyšę, jie visi tegyveno minties pasaulyje, be to, minties, lenkų kalba reiškiamos. Ir čia tai, kas senajai kartai tebuvo realinės lietuvio sąmonės apvalkalas, naujajai kartai apvalkalas vienas tepaliko realinis. Lietuvoj nebegyvendami arba su visuomenės darbu čionai nebesirišdami, tie jaunikliai, lenkų literatūros suauklėti, prarado tėvų sąmonę. Maža dar. Iš gyvojo visuomenės darbo taip išjungtieji nariai pamažėli nustoja ir bendrų visuomenės gyvenime privalomųjų ypatybių. Jie ima žiūreti į visuomenę tik jų asmens interesų atžvilgiu. Tokiu būdu jų dvasia su visu jos priepuolamai susidėjusiu turiniu apdiržta ir apkiautėja. Sulyg tuo Lietuvoje tos rūšies žmonėms tepakanka gero pelno ir lenkiško išauklėjimo. Nei praeities pavyzdžiai bei keliai, nei platesnieji savosios visuomenės siekimai pro tą kiautą jų dvasios nejaudrina. Bet užtat tepalietie kas jų pelną arba patį lenkišką kiautą! Jie kiek ištesėdami tada gins tą savo «individualybę» prieš visus išrodymus ir dėsnius, nes daugiau jie, tiesą sakant, nė nebemato, ko turį ginti. Lietuvių valstiečiai ir visi darbo žmonės, taip pat jų vadai ir mokytojai, kiek jie minėtais žvilgsniais tuos žmones pakliudo, tokio būdu išeina, tartum, kitos tautos ar rasės neprieteliai. Lietuvių tautinio judėjimo demokratizmas čia perpila jiems nuodų taurę. Jie tad dairosi pagalbos iš šalies ir visų pirma, žinoma, iš «brolių» lenkų. Bet lygiai mielu noru jie puola skvernan ir «ištikimam» rusui, žydui ar bet kam kitam, by tik jis padėtų arba «priešininką» susilpnintų, suvaržytų. Tą aiškiai degrada-

vusį lietuvių visuomenės gaivalą, kurs senojoj rusų tvarkoj dar šen bei ten astpirties turėjo, Lenkijos panpolonistai,. žinoma, negalėjo savo tikslams nesunaudoti. Ir šit mes gavome Lietuvoj „lenkiškus“ skandalus, peštynes, nešvariausią agitaciją, nuolatines intrygas ir visą vadinamą „lenkų“ klausimą.

Vėl betgi neturime ir tos lietuvių degradacijos, o tariamos lenkų pakraipos perdėti. Žymi Lietuvos bajorų dalis, nors ir lenkiškai bešnekėdama, nusimano betgi gerai kas esanti ir lietuvių tautos judėjimui lenkybės ar katalikybės(!) priedanga kliūčių nestato. Taip pat kitų luomų ..ulenkėję, bet daugiau susipratę, šviesesni, socialinai išauklėti lietuviai lenkų intrygos nepalaiko. Iš antros gi pusės, tikrieji lenkai ne visi pritaria tiek tam ateivių lenkų drumstam darbui svetimoj, kadai jungtinėj, šalyje, tiek ir tiems lenkais pasišovusių lietuvių maištams.

Iš visa, ką esame čia sakę apie lietuvius ir lietuvių kalbą istorijoje (žiūr. psl. 11 etc.), dabar galime padaryti mūsų reikalui tinkamus išvedimus.

Išvedimai Istorija mums parodė, jog lietuviai visuomet jautė savo tautinę individualybę ir visuomet ją gynė. Bet savo tautos kalbą jie nebuvo pavertę viešąja ir rašomąja kalba. Todel aukštesnieji valdomieji sluoksniai ją užmiršo ir nuo jos atprato. Bet del to jie nevirto nei rusais nei lenkais. Tik išėjusieji į svetimas šalis dažnai visiškai nutauto, nors savo lietuviškumą ligi paštarųjų laikų atmintyje sutausojo[1]). Kada su visais darbo žmonėmis Lietuvoj atgijo tautos kalba, turėjo ji grįžti ir dar paryškinti tautos individualybę. Tatai betgi atsitiko tuo metu, kai Lietuvos bū-

---

[1]) Žiūr. toliau apie lietuvius Gardino, Vitebsko, Mohilevo, Kijevo, Volyniaus gub.

ta savarankiškumo nustota. Aukštesnieji tad sluoksniai, išdrykę, atplyšę nuo visuomenės ir tremiami bei vergiami, jau žymia dalimi buvo degradavę. Tautos sąmonę nustelbė klasės interesas ir lenkiškas paprotys. Darbo žmonių kultūrinis ir tautinis pakėlimas ir reikalai jiems nerūpėjo. Jie patys dargi priešingi rodės lietuvių kalbos atgimimui ir visam plačiam tautiniam lietuvių darbui. Todel tad kyla klausimas: ar galime mes tokius gaivalus Lietuvoje etnografinai į kokią svetimą, ne lietuvių grupę skirti? Matyti, jog ne. Tatai yra ne svetimas gaivalas, kaip ir jis pats reiškėsi dar visai atmenamoje gadynėje. Tai yra lietuviai ir Lietuvos piliečiai, tik su ypatingu istorijos paliktu ataspaudu ir savišku pastarųjų laikų paverstu krypsniu. Tokiu būdu etnografinai mes čia turime reikalo ne su kokiais lenkais, bet su pačių lietuvių vidaus, sakysime, srove, arba pakraipa. Tokios srovės teises ar liuosybę lietuvių dauguma tiems sluoksniams, žinoma, turės pripažinti, kaip ir kiekvienai kitai kultūrinei srovei. Bet taip pat yra visiškai suprantama, jog lietuviai prieš tokią srovę neatleistinai kovos ir jau nieku būdu del jos negalės Lietuvoje «lenkų klausimo» statyti. Tam nėra jokio bent kiek rimto pagrindo; panašiai, rasit, būtų galėję rusų XVIII — XIX a. etnografai prancūzų kalba ir dvasia išauklėtus Rusijos bajorus prancūzų tautos gaivalu paskaityti ir Rusijoj „prancūzų klausimą“ statyti!.. Gaiop grįžus, ta degradavusi lenkų kultūra Lietuvoj negali, apskritai, būti remiama.

Šalia tokių, tai yra sąmoningų lenkų kultūros srovininkų, Lietuvoj, ypačiai spaudos draudimo metais, kaip minėjome, atsirado ir, taip sakant, „tamsiųjų lenkų“. Valstiečiai jau ir pirmiau yra sekę kartais savo ponų, gi paprastai kunigo pavyzdžiu. Kada lietuviai įgijo spaudą ir ėmė plėsti savąją kalbą, senieji kultūrininkai ir labiausiai juos naudoją lenkų panpolonistai, kur galėdami, griebėsi priešingo darbo. Tam-

siems, nesusipratusiems valstiečiams ir miestelėnams jie rodė lietuvių kalbą prieš katalikybę einant. Reikėję, tarytum, tikroji «lenkų tikyba» ginti. Maldingos, giliai tikinčios, tamsios betgi minios, žinoma, netiko pagonaîs išvirsti. Bet norėdamas kataliku likti, kunigo pamokymu, toks maldininkas tik lenkiškai privalijęs Dievą melsti. Kataliko sąvoka tesirišo jo sąmonėje vien su lenko sąvoka, ir jis visur stengės lenkiškai kalbėti.

Gal tad čia turime reikalo su «lenkų tautos» gaivalu? Tokiu juk jį panpolonistai Lietuvoje ir kelia. Bet tatai būtų dar didesnė nesąmonė. Tie nesusipratę, užguiti, bėdini, viena malda tesiraminą valstiečiai ir miestelėnai, kurie, kaip vėliau patirsime, dar visai nesenai lietuviškai šnekėjo, be paties apkvaišinimo, nieko lenkiška neturi. Ir būdas, ir papročiai, ir dainos, ir menas ir našysta, ir praeitis, ir pati religia, ir tikėjimai-prietarai, pagalios, nesenai dar tik tepaniektoji kalba riša juos su lietuvių tauta. Taryti juos tik del demagogiškai antmestos lenkų kalbos lenkus esant—būtų didžiausia keistenybė. Tatai, be to, tik progos teduotų įvairiems Lietuvos nepieteliams del priešingų mums tikslų dar nesąžiningiau naudoti mažiau susipratusieji lietuvių sluoksniai. Tatai taip pat pateisintų demagogų vartojamas priemones žmonėms kvaišinti, kad ir katalikybės priedanga. Nes apie lenkų kultūros nukovojimus čia ir kalbos negali būti. Kas nepažista Vilniaus «tutejszo» kataliko, kurs, tiesą sakant, nė nemoka lenkiškai, tik tas, rasi, čia imtų lenkų deklamacijomis tikėti, jog jų, būtent, atnešta kultūra čia jiems kokių teisių teikianti. Mes žinome, jog ištikrujų yra visai priešingai. Niekur Lietuvoj nerasime tokių tamsių, nuskurdusių ir neišlavintų žmonių, kaip, būtent, tos «lenkų kultūros klestėjimo» srityje Vilniaus gubernijoje (žiūr. žemiau). Ir būtent degradavusia lenkiška globa mes aiškiname tą nekultūrą. Iš to, ką mes esame sakę apie lietuvių bajorų išsigimimą, tatai, berods ir

suprantama. Akias būdamas, kitiems kelio naparodysi — sako lietuvių patarlė.

Tokiu būdu mes gauname galutinai išvesti, jog tik viena vartojamoji šiandien žmonių kalba arba «liuosas» pasisakymas Lietuvoje negali būti pabaigtinai sprendžiamoji etnografinė bei tautinė žymė. Arba, kitaip sakant, negalima lenkiškai ir pusiau lenkiškai šnekantieji čia lenkais ar kitos kokios tautos (pvz., baltarusių) žmonėmis skaityti. Gi lenkų ir rusų ateiviai, kurių, kaip matysime, labai tėra mažas procentas, Lietuvoje lyginai negali kelti ypatingų tautinių klausimų, kaip ir lietuvių emigrantai Lenkijoje ir Rusijoje. Tiesa, minėtos ypatingos sąlygos verčia Lietuvoje bent pradžioje rokuotis su tų kalbų papročiais arba tradicijomis; bet etnografinės Lietuvos išvaizdos jos tam tikrose ribose savaime nekeičia ir negramzdina. Tai yra: taip suprastoji Lietuva, atėmus žydus ir kitas svetimas nežymias (vokiečių, totorių, latvių, lenkų) mažumas, palieka vienalytė lietuvių tautos žemė. Tokia ji ir turės palikti—su visa lietuvių tautai ir jos kalbai čia pritinkama viršenybe.

Iš tų bendrų pastebėjimų nuosakiai išeina reikalas, visų pirma, atsekti minėtosios etnografinės ribos, o paskui ištirti jose randamos svetimos mažumos ir pati lietuvių dauguma.

II. Etnografinės Lietuvos sienos.

Jūra Vakaruose Rusijai priderėjusioji, t. y. Didžioji Lietuva pačiu kraštutiniu kyšuliu prieina jūrą. Tai yra garsiosios Palangos sritis nuo Vokietijos sienos ligi Š v e n t o s i o s upės (Heilige Aa). Ta dalis iš senų senovės priderėjo Žemaičiams, ir tik 1819 m. Rusijos valdžia priskyrė ją prie Kuršo. Čia šiandien gyvena daugiausia žemaičių žvejai. Daug lietuvių yra dar ir už Šventosios; vietų vardų ir pavardžių lietuviškų randame net l i g i p a t L i e p o j o s. Tas kraštas betgi šiandien yra sulatvėjęs ir paprastai į latvių sritį įskaitomas. Iš antros pusės lietuviai siekiasi su jūra ir už Vokietijos (Vokios) sienos. Mes žinome, jog dar beveik visi Šešupės ir Nemuno žemupiai šiandien yra lietuvių gyvenami. Tas kraštas jau n u o Vytauto laikų (1422) buvo tekęs vokiečiams, bet ligi šiol daugumas gyventojų tebėra lietuviai, kurie lietuviškai tebešneka. Tokiu būdu L i e t u v a s u j ū r a s u s i s i e k i a n u o V o k i e t i j o s s i e n o s, a r b a n u o N e m u n o į t a k o s ir K l a i p ė d o s, m a ž i a u s i a l i g i Š v e n s o s i o s. Toliau, iš šiaurės mes duriamės su Kuršo latviais.

Latvių siena Čia etnografinės Lietuvos ribos, galima sakyti, yra bemaž tos pačios, kaip ir Kauno gubernijos Mat, gubernijos sieną Rusijos valdžia čionai paliko taip, kaip ji buvo buvus iš senovės tarp Lietuvos ir Livonijos.

Dar prieš vokiečių kardininkų ordenui tą kraštą apėmus, ten gyveno vadinamieji kuršiai (kuršininkai) ir žemgaliai. Kuršiai kalbininkų paskiausiais tyrinėjimais išeina buvę labai artimi lietuviams ir užėmę maždaug vidurį tarp lietuvių ir latvių[1]). Per kelis tad amžius atskirti nuo lietuvių ir su latviais po vokiečių globa suburti, jie sulatvėjo. Tiesą sakant, per tat daugiausiai ir patys latviai nuo lietuvių atitolo ir skirtina tauta pavirto. Čia dar, be to, prisidėjo protestantų religija, kurią jie nuo vokiečių priėmė.

Etnografinė lietuvių sritis čia betgi šen ten prasikiša pro gubernijos sieną. Lietuviams, būtent, pridera visų pirma pasienio ruožas tarp Alt-Memelhof'o (Mėmel-muiša) ir Ilsenburg'o (Ilzes-muiša), Berods, būdami protestantai, lietuviai čia yra primiršę savąją kalbą ir sulatvėję arba dargi suvokietėję[2]). Toliau, Aknystos kyšulys, kurs pirmiau Kuršui priderėjo, yra latvių. Pagalios lietuviams atitenka visas Ežerėnų pavieto pasienis Ilukštos apskrityje. Kraštinė jo riba siekia maždaug liniją: Aknyksta—Kalkūnai (Kalkūnė)—Demenė, apriečiant iš pietų pusės Ilukštos miestą. Čia lietuviai yra daugiausia katalikai ir todel ne taip sulatvėję. Norint, kita vertus, bažnyčioj tepapratę lenkų kalbą girdėti, kaip ir daug kur Vilniaus gubernijoje, tie katalikai čia kartais lenkais menasi. Kalbant apie Ilukštos apskričio lietuvius, reikėtų dar pastebėti, jog tuo ruožu jie siekiasi su vadinamais letgaliais. Šie yra artimesni lietuviams, nekaip latviams, ir gyvena Ludsės (Liucino), Rėseknės (Riežicos), Daugpilio (Naujinio, Dinaburko, Dvinsko) ir Ilukštos apskričiuose.

---

1) Žiūr. *J. Endzelin,* Ueber die Nationalität und die Sprache der Kuren, „Finnisch-Ugrische Forschungen", Bd. XII, 1912.

2) Žiūr. *A. Bielenstein,* Die Grenzen des lettischen Volkstammes, S. Petersburg, 1892 ir prie to „Atlas der ethnol. Geographie".

Rusų arba baltarusių siena

Daug sunkiau yra tiksliai aptikti etnografinė siena su rusais (baltarusiais, gudais), kitaip sakant, rytų siena. Čia, būtent daugiasia yra tos maišaties prisirezgę, apie kurią esame anksčiau kalbeję. Todel tą ribą vesdami, turėsime kiek kruopštesni būti.

Padėsime nuo Kuršo sienos, t. y. Ežerėnų (Zarasų) pavieto. Tas kraštinis pavietas vienintelis yra Kauno gubernijoj n e i š t i s a i lietuvių gyvenamas. Lietuvos valstybėje jis vadinosi «Lietuvių Braslavo» pavietu, ir jeigu čia ir gyventa slavių, tai tarp jų labai tankiai buvo lietuvių įsikurta[1]). Dar 60-ųjų metų šaltiniai čia rusų teparodo vos per 1%, o ankstybesni ir dar mažiau[2]). Taip pat 1897 m. sąraše čia baltarusių pravoslavių ir sektantų terandame vos 1,2% visų gyventojų, gi su visais didžiarusiais ir mažarusiais — 11%[3]). Baltarusiais Ežerėnų paviete bet kieno skaitomi ir daugelis katalikų. Iš 1897 m. sąrašo, antai, išeina jų bent 92,3% katalikų ir tik 7,7% pravoslavių bei sentikių. Todel prof. E. Karski's lietuvių ir rusų sieną veda pro Ežerėnų miestą, Turmondą, Dirsvėtą ir Vydžius; tačiau pats ta siena netiki, nes žino, jog daug katalikų čia, kaip ir Vilniaus gubernijoje, tik šneka «po prostemu», bet ištikrųjų yra lietuviai[4]). Rasi, tad vieni te pravoslaviai čia tikriausia būtų prie slavių skirti; jie, būtent, gyvena ištisai kraštiniuose Krasnogorkos ir Sla-

---

[1]) Žiūr. *M. Baliński i Lipiński*, Starożytna Polska, T. IV, Warszawa, 1886, psl. 233. *M. Любавскій*, Областное дѣленіе, psl. 3.

[2]) Žiūr. *R. d'Erkert*, Atlas ethnographique des provinces habitées par les polonais, St. Petersbourg, 1863; *Афанасьевъ*, Матеріалы для географіи и статистики Россіи, Ковенская губ. СПБ. 1862; *Лебедкинъ*, О племенномъ составѣ народонаселенія Западнаго края Росс. Имп. „Вѣстн. юго-зап. Россіи", Кіевъ, 1862. Т. I. отд. IV.

[3]) Žiūr. „Первая всеобщая перепись населенія Россійской Имп. въ 1897 г. Ковенская губ.

[4]) Žiūr. *E. Карскій*, Бѣлоруссы. „Виленскій Временникъ", кн. I, Вильна, 1904, pusl. 6 ir žemėlapis.

bodkos ir didžia dalim Dirsvėtos ir Braslavo valsčiuose[1]). Tam duoda pagrindo mūsų tautos ir tikybos istorija (žiūr. I ir žemiau); su tokiu sprendimu sutinka, pagalios, ir visai dar netolimos praeities žinios, kada šių dienų tariamieji «baltarusiai»-katalikai dar lietuviškai šnekėjo. Antai, mokyklų inspektorius J. Gniedovski's, 80-ais metais čia mokyklas lankęs ir gerai kraštą pažinęs, lietuvių vartojamos kalbos sieną veda per Ryčos ež. Kuršo pasienyje, Ryčankos upe, per Muisos ež. ir pro rytinį Drukšių ežero kraštą[2]). Anuomet visas Vydžių valsčius ir Apsos valsčiuje bent $^3/_5$ gyventojų buvo lietuvių kalbą vartoję[3]). Tokiu būdu lietuvių siena čia maždaug susieitų su aukščiau pažymėtąja Kuršo srityje; toliau ji, rasi, tik paėmus dar kelių lietuviškų sodžių kampą Disnos paviete (prie Apsos), bus sutapusi su Kauno ir Vilniaus gubernijų siena, būtent, ligi Kazėnų. M a ž ų m a ž i a u s i a tą sieną mes turėtume laikyti čia per etnografinę rytų ribą.

V i l n i a u s gubernijoje ribas vedant tenka būti dar akylesniam ir kruopštesniam. Rusų ir lenkų rašytojai ir šiaipjau veikėjai lietuvių gaivalą čia stengiasi visokiais būdais siaurą ar išnykusį pasauliui rodyti. Vieni ir antri kartu tad patys čia tais kraštais savinasi. Visas jų pagrindas, žinoma, yra lietuvių kalbos nevartojimas. Pastaruoju metu buvo daryta visa eilė tos rūšies tyrinėjimų, sulyg kuriais lietuviams Vilniaus gubernijoje tenka vos siauras, kokių 25 — 50 varstų platumo, baras vakarų pasieniu. Beveik visas Ašmenos pavietas, didžioji dalis Lydos, dalis Švenčionių

---

[1]) Žiūr. „Атласъ народ. нас. Западно-Русскаго края по исповѣданіямъ“, СПБ. 1864 (2-ое изд.).

[2]) „Памятная книжка Ковенской губ. на 1890 г.“ отд. IV, psl. 326 - 330. Žiūr. mūsų žemėlapį.

[3]) Žiūr. Gnkovski'o str. „Пам. книж. Ковенской губ. на 1895 г.“ отд. IV, pusl. 168—74.

ir Trakų, pagalios, Vilniaus apylinkės, vadinasi, ir pati mūsų sostinė lieka n e b e L i e t u v o j e...[1]).

Patirkime išpradžių, ar taip, būtent, su lietuvių kalbos vartojimu č i a i š t i k r ų j ų yra. Taip ir ne taip. Kalbos vartojimas daug kur labai nepastovus. Šen ir ten žmonės moka dar lietuviškai, ypačiai senesnieji, bet dažniausiai namie pusiau lenkiškai, pusiau rusiškai, arba tiesiog lietuvių-lenkų-rusų kalbos mišiniu šneka. Apskritai gi žmonės su savo gimtąja kalba, tartum, slepiasi ir pašaliečių drovisi. Yra mums žinoma pavyzdžių, kada tie patys žmonės vieniems, kurie juos lenkiškai prašnekino, sakė lenkų kalbą gimtąją esant, kitiems, kurie juos lietuviškai prašnekino, priešingai—lietuvių. Gražų tokį pavyzdį pateikia mūsų kalbininkas J. Jablonskis. 1906 m. jisai buvo išvažiavęs į Ašmėnos pav., apie Lazdūnus (Lązūnus) mūsų «mirštančiųjų» brolių atlankyti. Šventą dieną po pamaldų jis ryžosi būrį lietuviškai prakalbinti. Visi nutilo ir lyg nesuprasdami stebėjos į nepažįstamą poną. Tik vienas teišdrįso «mužikiškai» prabilti. Bet vos tik valandėlę trukus, visų burnos atsivėrė ir būrys gražiai, linksmai lietuviškai čiauškėjo. Sujaudinti atsiminė, ką buvo brangu ir miela beprimirštą ar jau užmetę[2]). Mokėdami tuo būdu į žmones jų gimtąja kalba prabilti, Vilniaus gubernijoje šiandien, be abejojimo, dar daug lietuvių iškvostume. Del tos vienos jau priežasties kalbos vartojimas šiandien negali būti visų tiksliai ir vienodai atsektas. Dažnai tatai pridera, koks esti parapijoje kunigas. Kada, antai, „lenkų kultūros“ šalininkai ne tik vien lenkiškai žmones moko ir su jais kalba, bet, be to, dar tamsius valstiečius bei miestiečius stengiasi įtikinti lietuvių kalbą pagonišką esant, arba Dievą teišklausant vien len-

---

[1]) Plg. čia Karski'o, Rozwadowski'o, Matulionies žemėlapius, kurių apžvalgą rasi *K. Werbelio* kn. „Russisch-Litauen. Statistisch-ethnographische Betrachtungen“, Stuttgart, 1916.

[2]) Žiūr. „Lietuvos Ūkininką“ 1906 №№ 28, 29 ir 31.

kiškai kalbančiųjų — kas tad nuostabaus, jei šie daros lenkams įteikūs? Karštai tikįs lietuvis tiki savo dvasios vadais. O begėdžių Vilniaus vyskupijoje jau ir perdaug priviso. Prie jų prisidėjo rusų valdžios mokykla, administracija, teismas, kariuomenė. Tuo tarpu joks lietuvių balsas ir pamokymas jų ilgą laiką visiškai nebuvo lietęs. Tuo tad būdu slaviškos kūlturos seselės tamsų, nuskurdusį lietuvį nuauklėjo. Nieko kita neišmokę, rasi, dargi priešingai, jiedvi atpratino jį nuo savosios gimtosios kalbos. Maža to: tą kalbą niekinti įgundė. Tatai darė ne tik kunigai, bet ir patys lietuvių dvarininkai, valdininkai, visi „ponai"; ir ne tik Vilniaus gubernijoje, bet ir visoj Lietuvoj. Betgi kitur lietuviai per pastaruosius metus greitai atsigavo. Rytuose gi daug nelaimingesni ir bėdinesni valstiečiai paliko ligi šių dienų lenkiškoje globoje ir nespėjo dar atsigauti. Jie vis dar beveik perdėm tebėra bemoksliai ir beraščiai ir lyginai bėdžiai bei skurdžiai. Lenkų kultūrininkams, tarytum, to ir tereikia. Tamsybė — naši jų dirva, tamsoje išdrykus lenkybė — jų derlius.

Tokiu būdu mes patvirtiname, jog Vilniaus gubernijoje lietuvių kalba šiandien ištikrųjų siaurai tevartojama. Bet mes žinome taip pat, jog ta kalba čia tėra užmetama arba nesenai dar teužmesta, tikriau, paniekinta. Ir mums žinomosios, tam tikslui vartotos priemonės bei patys išdaviniai, kaip jau esame išrodę (žiūr. I), nieku būdu čia kokio svetimo etnografinio gaivalo iš tų «sudrumstų» lietuvių nedaro ir negali daryti. Be reikalo taip pat rusų tyrinėtojai to gaivalo kalboje rūpinasi išrasti ypatingą baltarusių tautos tarmę[1]). Ištikrųjų tatai tėra nemokėlių mišynys, iš rusų ir lenkų kalbos suvaikytas. Vieni jų geriau moka lenkiškai, kiti—rusiškai, žiūrint katra «seselių» bus daugiau suglobusi. Ir kalba jiems, apskritai, tėra vien praktikos įnagis su valdininku ir kunigu susi-

---

1) Plg. *Karski'o* op. cit.

tarti. Svarbiausia — kad jie katalikai, t. y. „polacy" ir „pagoniškai" nebešneka...

Todel etnografinei čia lietuvių ribai patirti, reikia tas «mirštamasis» plotas atsekti. Tam tikslui mums nėra reikalo į žiląją praeitį tolti, kada lietuvių buvo daugiau, negu visa Vilniaus gubernija[1]). Yra žinoma, jog slaviai jau prieš XIII a. buvo į lietuvių sritis pasistūmę ir todel lietuvių etnografinę sritį susiaurinę. Lietuviai skyrėsi nuo slavių tuomet savo pagoniška tikyba. Rusų metraštininkai lietuvių kitaip ir nevadina, kaip «pogannaja Litva». Mes jau esame minėję, jog savo tikybos lietuviai stipriai laikėsi ir iš rusų rytų krikščionybės, apskritai, galima sakyti, visai neėmė. XIV amžiaus pabaigoj Lietuvoj per lenkų uniją buvo įvesta katalikybė. Visi lietuviai, net kurie pirmiau buvo pravoslaviais krikštijęsi, turėjo virsti katalikais, be to, lietuviai katalikai ir tam tikromis privilegijomis naudojosi. Tokiu tad būdu lietuviai čia vėl aiškiai atsiskyrė nuo slavių-rusų. Ir tas tikybinis skirtumas išliko per visą istoriją. Nėra išrodymų, kad čia būtų buvę kokių plačių perėjinėjimų iš vienos tikybos į kitą. Taip pat istorininkai vienu balsu pripažįsta, jog Lietuvos kunigaikščiai niekados varu rusų katalikais nevertę. Berods, 1596 m. pravoslaviai su katalikais Lietuvoje buvo tam tikra unija susijungę. Betgi jie pasiliko skyrium sau bažnyčias su visomis savo ypatingomis apeigomis. Rusams užėmus Lietuvą, unijotams buvo išpradžių užginta katalikais virsti, gi vėliau (1839) visi jie buvo vėl į pravoslavių bažnyčią atgal grąžinti. Tokiu būdu senas etnografinis skirtumas tarp lietuvių ir rusų išliko ligi pastarųjų dienų. Žinoma, galėjo per tą laiką šen ar ten atsirasti rusų katalikų ir lietuvių pravoslavių. Apie lietuvius pravoslavius iš

---

1) Plg. čia *Lelevel'io* žemėlapį. Atlas do dziejów Polski, oprac. E. Niewiadomski. Warszawa, 1899.

seniau mes turime visai aiškių žinių. Žinome taip pat, jog po revoliucijos metų (1905) kuris skaičius rusų perėjo į katalikybę. Bet tie kaitaliojimai, bent XIX a., bendrojo dėsnio neneigė. Taip žiūrėjo į tą etnografinį skirtumą dargi patys rusų tyrinėtojai, kurie čia stengėsi rusų šalį atrasti.

Iš visa tad, kas sakyta, vedame, jog skyriamoji katalikų ir pravoslavių siena Vilniaus gubernijoje maždaug yra drauge ir skiriamoji etnografinė siena tarp lietuvių ir rusų. Tą mūsų išvedimą, kaip matysime, patvirtina ir kiti etnografiniai tyrinėjimai.

Apie mums rūpimą tikybų sieną mes patiriame iš rusų valdžios oficialinių žemėlapių. Toki žemėlapiai buvo sudaryti 60-aisiais metais[1]). Jų tikslas — parodyti pravoslavių, t. y. slavių rusų gaivalas vakarų gubernijose, kurios kadai buvo priderėjusios Lietuvos ir Lenkijos valstybėm[2]). Mes negalime galvos guldyti už jų tikslumą, bet, apskritai, jų išdaviniai neprieštarauja kitaip sumestoms žinioms ir statistikai. Veikiausiai pravoslavių plotas, sekant rusų tendencija, bus buvęs plačiau, nekaip persiaurai nubrėžtas.

Sulig tais žemėlapiais į pravoslavių gyvenamą sritį, visų pirma, įeina ištisai Disnos ir Vileikos pavietai. Katalikų čia rodomos tik salos. Švenčionių paviete pravoslaviai tegyvena pačiam kampe prie Vilijos. Ašmenos paviete kraštinė linija eina pro Smurgainius, pro Ašmenos miestą, nuo čia siaurai nusikiša Vilniaus pavieto linkui, neprieidama Taboriškių ir Turgelių, toliau vėl atšlyja į rytus ir katalikams nuteikia visą plotą į vakarus nuo Graužiškių, Alsėnų, Trobų ir Lazdūnų. Katalikų salų rodoma dar apie Vyšniavą ir Minsko

1) Žiūr. „*Атласъ* народонаселенія Западно-русскаго края по исповѣданіямъ. Сост. при Мин. Вн. Д. въ канцеляріи завѣдующаго устройствомъ православныхъ церквей въ зап. губ., подъ ред. Батюшкова. СПБ. 2-ое изд. 1864.

2) Žiūr. *ibidem*, Prakalba.

gubernijos pasieniu. Lydos paviete pravoslaviai tėra įsiterpę siauru rangytu ruožu pietinėje dalyje; apskritai tad Lydos pav. išrodo katalikų gyvenamas. Visoj likusioje, t. y. vakarų dalyje pravoslaviai randas vos mažomis salelėmis apie Vilnių, Trakus, Aukštadvarį, Kronis-Darsuniškį, Vievį, Merkinę, Žiežmarį ir Švenčionių miestą. Atatinkamai 60-ųjų metų statistika, atmetus žydus, pravoslavių rodė:[1])

Vilniaus	paviete	4,8%
Trakų	„	2,7 „
Švenčionių	„	9,0 „
Lydos	„	25,9 „
Ašmenos	„	26,4 „
Vileikos	„	48,9 „
Disnos	„	56,5 „
Visoj gubernijoje		24,6%

Nuo 60-ųjų metų ligi 1897 m. sąrašo pravoslavių skaičius gubernijoje, atmetus žydus, paūgėjo ligi 31,9% ir visų gyventojų skaičiuje ligi 27,7%. Bet to priauginimo svarbioji dalis atiteko pačiam Vilniaus miestui, kur pravoslavių 1897 m. rasta net 37,0%, be žydų, arba 19,4% visų gyventojų skaičiuje. Čia atsvėrė, žinoma, kariuomenė ir valdininkai, t. y. visai nepastovus, laikinis gaivalas. Toliau, daugiausiai priaugo Vileikos ir Disnos pavietuose, t. y. kur ir pirma jau daugiau per pusę pravoslavių gyventa (ligi 64,9 bei 63,8 %%). Švenčionių paviete jie darė 14,5%, Ašmenos — 30,7%, Lydos — 25,2, Trakų—4,4% ir Vilniaus, be mieisto — 5,5% visų gyventojų skaičiuje[2]). Atmetę didžiarusių kariuomenę, valdininkus ir kt., mes vietinių pravoslavių Vilniaus paviete

[1]) *Лебедкинъ*, op. c.

[2]) Skaičiai imami iš I-ojo sąrašo sąsiuvinių: Перная всеобщая перепись нас. Россіи 1897. Виленская губ. (sąs. I—III).

terandame 1,8%, Trakų—0,9%, Švenčionių—9,2%, Lydos 23,9% ir Ašmenos — 28,3%. Be to, pastaruose dviejuose pavietuose, kaip vėliau matysime, yra rodoma žymi dalis pravoslavių lietuvių (žiūr. III).

Šit pravoslavių gaivalas, kurs mums išrodo bęsąs čia mums etnografinai svetimas, t. y. slavių. Tokiu būdu visa kita, didėsne Vilniaus gubernijos dalis, maždaug nuo aukščiau pravestos sienos turi eiti į lietuvių etnografinę sritį. Apie lenkų etnografinį gaivalą čia del išrodytų priežasčių kalbėti, žinoma, netenka.

Mes neabejojame, jog anos minėtos katalikų salos Vileikos, Disnos ir Ašmenos pavietuose yra ne kieno kito, bet taip pat lietuvių sudarytos. Istorija mums rodo, jog lietuvių bajorai dažnai su visu šarvu ėjo į rusų žemes valdyti ir čia įsigyvendavo. Be to, kai kurie dargi pravoslaviais buvo virtę. Pagalios, galimas daiktas, jog artimesnės Vilniaus ir Gardino gubernijoje rodomos katalikų salos tarp pravoslavių tėsančios, slaviams čion atplūdus, ištvėrusios lietuvių atliekuonių salos Negalime nepastebėti, jog, būtent, tokia lietuvių kilties sąmonė dar daug kur gyva tebėra ligi šioliai. XIX a. viduryje parapiniuose sąrašuose šalia rusų ir lenkų lietuviais pasireiškė: Minsko gubernijoje 64.149 žmonės (9.026 pravoslaviai), Kijevo — 38.026, Volyniaus — 11.243, jų tarpe dargi 4.812, žemaičiais, Mogilevo — 745, gi Gardino net 201.897, t. y. 25,6% visų gyventojų (jų tarpe 130.729 pravoslaviai [1]). Žinoma, šiandien daugelis jų lioka, kaip ir buvę, tik kolonistai ir į etnografinę lietuvių sritį įeiti negali. Tik, rasi, artimiausios Gardino gubernijos dalys ligi Nemuno ir Naugardėlio linkui, kaip toliau matysime, čia per lietuvių gaivalo gausumą dar galėtų būti prie etnografinės Lietuvos prijungtos.

---

1) *Lebedkin'o*, l. c.

Kad mūsų čia spėtoji tikybų skiriamoji siena yra mums drauge maždaug ir etnografinė — tatai rodo pati dar nesenai vartota lietuvių kalba. Apie tat mums liudija, visų pirma, žinomas rašytojas Baliński's, kurs savo laiku (prieš 1850 metus) buvo gerai Vilniaus guberniją pažinęs. Iš jo, būtent, patiriame, jog Vilniaus paviete visur lietuviškai kalbėta, visų pirma, dešiniajam Vilijos (Neries) krante, k. a.: apie Kernavę, Mūsninkus, Maišogalą, Nemenčiną, Giedraičius, Dubingius; taip pat kairiajam krante, ligi už Varnėnų[1]). Apie patį Vilniaus miestą tik iš pietų pusės sodiečiai šnekėję jau daugiausia lenkiškai (ne gudiškai). Vilniuje, mat, jau nuo 1737 m. bažnyčiose lietuviškų pamokslų nesakyta[2]). Toliau į rytus bei pietus lietuvių kalba vėl buvo vartojama, norint maišytai su lenkų bei rusų (baltarusių), Nemiežio, Rudaminos, Šalčininkų, Pavlavo, Medniku, Kurmelionių ir kt. apylinkėse[3]). Dar toliau, Ašmenos paviete, lietuvių kalbą mokant ir vartojant Baliński's, randa Salų parapijoje, toliau, apie Graužiškes, Velbutavą, Klevicą, Narviliškes, Dzieveniški, Surviliškes, Geraniūnus, Trobas, Lipniškes, Viją (Ivje), Lazūnus, Tokariškes, Bakštą(ž.žeml.). Tik iš Ašmenos važiuojant į rytus arba pietus pro Alsėnus į Vyšniavą, jau tuomet lietuviškai nebešnekėta[4]). Pagalios, Lydos paviete lietuvių kalba vartota visoj Biniakainių, Eišiškės, Žirmūnų ir Dzitvos upės stityje ir protarpiais už Lydos miesto ligi pat užnemunės (Gardino gub.) Slanimo linkui. Trakų pavietas visas ištisai šnekėjo lietuviškai, išėmus pačių Trakų miesto apygardą, kur jau iš se-

---

1) Žiūr. *jo* «Starożytna Polska», T. IV, leid 1886 (pirmas leid. 1844—48), psl. 102, 167 sq.

2) Žiūr. *J. Jaroszewicz*, Obraz Litwy, T. III. Wilno, 1845; pataisymai ir papildymai prie psl. 125 ir 279.

3) *Baliński*, op. c. psl. 174 sq.

4) *Ibidem*, psl. 205, 215.

niau, pasak Baliński'o, buvę įsikūrę įvairių svetimų gaivalų[1]). Apie Švenčionių pavietą Baliński's tikslių žinių nepaduoda. Čia dar reikia įsidėmėti, jog, pasak jo, ir tuo metu lietuviai jau buvę beprimirštą savo kalbą ir ją lenkiškąja ar rusiškąja keitę. Vadinasi, dar kiek anksčiau lietuvių kalba turėjo būti dar tankiau vartojama.

Kad Ašmenos upėje tarytum skęste skendo slavių kalba ir ištisai į vakarus jau skambėjo lietuvių, mums patvirtina taip pat gr. K. Tyszkiewicz'ius, kurs 1858 m. buvo tyrinėjęs Neries krantus[2]). Tą Vilniaus gub. plotą derant lietuviams rodo maždaug ir keli tos gadynės etnografiniai žemėlapiai, k. a. Korėvos-Narbuto-d'Erkerto ir prof. Kojałowicz'iaus[3]). Aiškiai netikslūs tie žemėlapiai pasirodo betgi ten, kur jie nuo lietuvių etnografinio ploto atkerpa vietas, dar ir šiandien lietuviškai tebekalbančias. Tokios yra, pvz., Dzievenišskio, Lipniškių ir Lazūnų (Lazdūnų) sritys Ašmenos paviete, Melagėnų, Adutiškio, Čeikinės, Tverečiaus — Švenčionių paviete[4]).

Pagalios į tą tikybų skiriamąją sieną dera ir senesnioji tautų statistika, kurią buvo darę pirmojoj XIX a. pusėje patys parapijų kunigai; vadinasi, žmonės, kurie gerai savuosius parapijiečius pažinojo. Čia mes, visų pirma, matome rusais (baltarusiais) einant beveik išimtinai pravoslavius. Bet kad tatai nebuvo išanksto nustatyta taisyklė, matyti iš to, jog šen ir ten parodoma rusų katalikų ir pravoslavių lie-

---

1) *Ibidem*, 242.

2) Žiūr. *jo* Wilija i jej brzegi, Drezno, 127—28, 136.

3) Žiūr. minėtus *Матеріалы* для географіи и статистики, Виленская губ., *Atlas* ethnographique, *Документы*, объясняющіе исторію зап.-рус. края.

4) Žiūr. čia *J. Jablonskio* tyrinėjimus „Lietuvos Ūkininke" 1906 m. №№ 28—29—34; *E. Wolter'io* «Mitteil. der lit. litter. Gesellschaft, Bd. V, psl. 261—66. Žiūr. taip pat *K. Werbelio* Russisch-Litauen, Stuttgart, 1916, psl. 67 sq. ir žemėlapius. Plg. mūsų žemėlapį.

tuvių, ypačiai Ašmenos ir Lydos pavietuose[1]). Antra gi vertus, iš to, kad tarp katalikų toji statistika grynai lietuviškuose apskričiuose rodo nemaža lenkų, sprendžiame, jog sąrašus darant paisyta, apskritai, vartojamos žmonių kalbos[2]). Tokiu būdu Vilniaus gubernijoje randame anuomet lietuviškai kalbėjusių 49, 98%, atmetus gi žydus, t. y. sodžiuose — 55,02%. Jeigu prie tų skaičių pridėsime dar tariamus «lenkus», kurių čia, kaip išrodėme, būti negalėjo,—tai etnografinio lietuvių gaivalo rasime bent su 70 viršum %[3]), t. y. didžiojoj gubernijos dalyje.

Vėliau 1897 m. sąrašas lietuvių, tikrau, lietuviškai tekalbančių, Vilniaus gubernijoje rodo vos 17,59%, o 1909 m. ankieta tik 12,9%. Užtat rusų priauga ligi 61,0%, o visų tariamų «slavių» 1909 m. ligi 72,5%. Jokia imigracija toks priaugimas neišaiškinamas. 1897 m. sąraše mes matome ne Vilniaus gubernijoje ir ne Lietuvoje gimusių išviso 4,5%; be to, daugumas tų svetimgimių parėjo miestams (21,0%) ir tik 2,0% — sodžiui. Jeigu tad prileisime, jog bent pusė tų ateivių iš Rusijos, čia įsigyvenę, per tuos 40 metų dvigubai tiek užaugo, tai vistik tegausime svetimo naujai atvykusio gaivalo tik kokius 6,7% visų gyventojų. Tai yra tiek, kiek maždaug, įskaitant kariuomenę, randame per tą laiką priaugusių pravoslavių (atmetus žydus — 7,3%). Tuo tarpu «rusų» išeina, minėtąja statistika, bent 46%-ais daugiau, nekaip 40 metų atgal...[4]) Mes žinome, kaip Muravjovas ir visi Rusijos panslavistai Vilniaus guberniją stengėsi daryti sla-

---

[1]) Žiūr. įsakmiau *K. Werbelis*, op. cit. psl. 68 sq.

[2]) Rasi, tik Vileikos pavietą išėmus. Žiūr. tam tikslui paaiškinimus *K. Werbelis*, op. cit. psl. 71.

[3]) Žiūr. *Lebedkino* rronogr. „Вѣстн. Юго-Зап. Россіи", Кіевъ, 1862 (tai pat žiūr. „Записки Имп. Русс. Геогр. Общества", 1861, III).

[4]) Žiūr. *K. Werbelis* op. c. psl 80. Ten rasi ir plačią tų «statistikų» kritiką.

viška, rusiška; žinome, ir kaip lenkų panpolonistai čia savo kūltūrai ieškojo neartų dirvonų. Berods, lietuvial, prasti, tamsūs žmoneliai, daug kur tų, «darbščių» slaviškų seselių, kaip sakėme, liko nuauklėti, būtent, užmetė savo «pagonišką» kalbą; bet nei vieniems nei antriems jie tuo būdu dar nepateikė čia teisių ir toliau netikusį darbą varyti. Jie yra savo praeitim, savo būdu, savo papročiais, savo visakuo lietuvių tautos žmonės, ir lietuvių tautai čia, būtent, daugiausiai reikės pasišventimo ir darbo padėti, idant juos nuskurdintus, apkvailintus, pavergtus vertais žmonėmis atvertus.

Tokiu būdu, visa, kas sakyta, krūvon sutraukę, mes, mažiausia, galėtume vesti etnografinę lietuvių sieną tuo Vilniaus gubernijos ruožu: nuo Ežerėnų pavieto kampo, ties Kazėnais, maždaug Disnos ir Vileikos pavietų sienomis arba pro Naročių ežerą ir Naročių upe ligi Neries, paskui, pro Smurgainius Ašmenos linkui, pro Graužiškes, Alsėnus, Trobas ir, pasukant už Lazūnų ligi Nemuno. Etnografinėje Lietuvoje tokiu būdu palieka ir visas prie Nemuno Lydos pavietas. Jeigu dar atsiminsime, jog tarp Lipniškių-Juratiškių ir Beržūnos upės yra nesenai buvusios gausios lietuvių kalbos salos[1]) ir jog patys rusų tyrinėtojai dar už Kvevos veda etnografines lietuvių ribas[2]), tai nebūsime prieš nieką nusidėję, tą sieną pravedę nuo anapus Smurgainių tiesiog į pietus ir Beržūnos upe ligi Nemuno. Tatai būtų podraug aiškoka prigimties siena (žiūr. gale žemėlapį).

Toliau einame į G a r d i n o guberniją. Lietuviškai tebekalbama čia vos pačiame šiauriniame Gardino pavieto pakraštyje, kurs prieina prie Trakų ir Lydos pavietų, ir dar ke-

---

[1]) Žiūr. P. *Matiulonies* str. „Литовское племя въ Виленской губ.“ «Памятная книжка Виленской губ. на 1902 г.»

[2]) Žiūr. Этнографическая карта славянскихъ народностей М. Ф. Мирковича, доп. А. Риттихомъ, СПБ. 1874 ir 75. Taip pat „Документы, объясняющіе исторію etc.“

liose «mirštančiose» salose Slanimo paviete[1]). Sunku spręsti ligi kur čia pirmiau gyventa lietuvių. Bežinoma, kad Gardino ir Naugardėlio srityse iš sena, jau nuo XIII a., Lietuvos kunigaikščiai stipriai susikūrė, ir čia dargi pati Lietuvos sostinė kuriam laikui buvo perkelta. Naugardėlis (Naugardas) su savo valsčiais taip buvo ankštai su kitomis lietuvių sritimis susibūręs, jog viena bendra teise naudojosi. Prie lietuviškųjų pavietų buvo priskirta ir Gardino apygarda. Yra daug išlikusių dokumentuose (Lietuvos Metrikoje) žinių, jog čia buvo varoma stipri lietuvių kolonizacija. Daugybės lietuvių bajorų ir karininkų čia turėjo savu dvarų ir šiaip žemių[2]). Kaip stiprios išliko čia tos senovės tradicijos, matome kad ir iš XIX a. vidurio sąrašo. Lietuviais čia buvo užsirašę 201.897 žm., t. y. 25,6% visų Gardino gubernijos gyventojų. Žinoma, daugelis jų šiandien visiškai yra suslavėję arba tėra likę kolonistai slavių tarpe. Tatai rodo čia taip pat tik vos nedidelės katalikų salelės pravoslavių jūrėse. Ar šiaip ar taip, betgi Naugardėlio panemunė arba bent **visas dešinysis Nemuno krantas su pačiu Gardinu gali įeiti į tikrą etnografinę Lietuvos sritį.** Juo labiau, jog toj daly yra žymi dalis katalikų ir, be to, pačių lietuvių čia nemaža yra pravoslavių buvę (130.729 žm. = 64%). 1897 m. sąrašas čia randa lietuviškai tebekalbančių vos 2.879 žmones; visi bemaž prasti valstiečiai. Nutautėjimas čia tokios pat rūšies, kaip ir Vilniaus gubernijoje.

Belieka, pagalibs, nuvesti sienos **Suvalkų** gubernijoje. Senovėje, apie XIII a. visa Suvalkų ir kitos gubernijos į pietus buvo priderėję lietuvių giminiečiams—jotvingiams. Bet jau XIII a. pabaigoj jie buvo rusų ir lenkų apgalėti, išdalies iš-

---

[1]) Žiūr. *K. Būgos* tyrinėjimus „Lietuvos Ūkininke" 1906, № 41; *E. Wolter'io* str. „Mitteil. der lit. litter. Gesellschaft", Bd. IV, psl. 165 sq.
[2]) Žiūr. *M. Любавскій*, Областное дѣлѣніе. psl. 4.

naikinti, išdalies nustumti į šiaurę. Tokiu būdu jau maždaug nuo anų laikų čia susikūrė pietinėje gubernijos dalyje rusai ir mozūrai. Visai nebe lietuviškas šiandien yra Augustavo pavietas ir dalis Suvalkų bei Seinų. Pastaruose dviejuose pavietuose, kaip ir Vilniaus bei Gardino gubernijoje, dalis lietuvių yra savo gimtąją kalbą užmetę. Sulyg turinėjimais, žymiau yra nutautęs Suvalkų pavietas, kur 1889 m. namie lietuviškai lietuvių kilties žmonių tešnekėję tik 60%, Seinų — 97,8%[1]). Kol nėra tikslesnių tyrinėjimų, lietuvių etnografinė siena čia tenka vesti prof. Volterio nurodytu ruožu. Būtent, ištisai nelietuvių išeina Seinų paviete visas Pokrovsko ir, atmetus Ramoniškių sodžių, visas Krasnopolio valsčius. Beržininkų valsčiuje didesnė pusė yra lietuvių. Suvalkų paviete lietuvių eina visas Mockavos valsčius ir Kadariškių, daugumas Saivos ir Andriejavo valsčiaus sodžių ir keli Zaboriškių. Skiriamoji linija eina maždaug taip, kaip ji yra «Lietuvos Ūkininko» žemėlapio pravesta[2]). Berods, Vižainio valsčiuje 1889 m. tyrinėjimai terodo vos 5 lietuvius; tuo tarpu ištikrųjų, kiek teko patirti, čia, rasi, šiaurės bent trečdalis reikia lietuviams skirti.

Šit mūsų etnografinė siena su rusais (baltarusiais) ir pačiam Suvalkų gubernijos kampelyje (Suvalkų paviete) su mozūrų lenkais. Tą sieną galėtume pavadinti bendra s l a v i ų siena. Ji, kaip matėme, nėra perdaug aiški, betgi ganėtinai apčiuopiama.

---

[1]) Žiūr. Списки населенныхъ мѣстъ Сувалкской губ., собралъ Э. *Вольтеръ*, СПБ. 1901. Išvadas ir kritiką žiūr. *K. Werbelis*, Russisch-Litauen, psl. 95 sq.

[2]) Žiūr. „Lietuvos žemėlapį su etnografijos siena". V. Verbickio 1911 m. Vilniuje.

Suvesta ištisinė siena

Visas tas skyrium ištirtas sienas ištisinėn sujungę, tokiu būdu Didžiajai Lietuvai, nuo valstybinės Vokiečių sienos vedant, turėsime: jūrą ligi Šventosios upės arba net už jos; toliau Kauno gubernijos sieną, latviams atmetus Aknystos kyšulį, o nuo Kuršo priskyrus sritį nuo linijos: Mėmel-muiša (Alt-Memelhof) — Ilzes-m. (Ilsenburg) — Aknysta — Kalkūnai—Demenė; Ežerėnų paviete — sieną nuo Demenės pro Ryčos ežerą, Apsą ir Disnos pavieto riba ligi Kažėnų; toliau, nuo Kazėnų Disnos ir Vileikos pavietų sienomis, arba pro Naročių ež. ir Naročių upe ligi Vilijos upės, anapus Smurgainių ir šiapus Zaskevičių, į pietus ligi Beržūnos vingio, Beržūna ir ligi Nemuno; paskui, priplakus Naugardo (-ėlio) panemunę, Nemunu pro Gardiną ligi Seinų pavieto kampo, ir pagalios per pietinį Seinų pavieto kraštą, per šiaurinę Suvalkų pavieto dalį ir ligi Vokietijos sienos ties Žydkiemiu ar Dubininkais (žiūr. žemėlapį).

III. Etnografinės Lietuvos gyventojų sąstatas.

Apvedus ribas mums beliko pavaizdinti Lietuvos gyventojų sąstatas. Būtent, patirti, kokia yra anaip apribotoje Lietuvoje pačių lietuvių dauguma ir kiek jon įmišę yra svetimų gaivalų. Dažnai tenka išgirsti, jog Lietuva bėsanti įvairių tautų mišinys, kur nė viena daugumos nesudaranti. Jeib kas delto ir pačios Lietuvos lietuviškumą stengiasi nuneigti. Kai kur gyvenimas, paviršium žiūrint, dargi, rodosi, duodąs progos tokioms pastangoms paremti. Tatai mes jau esame matę vesdami slavių sieną. Bet mes taip pat žinome, kiek ten bėsama tos progos rimtumo ir kaip ten yra tie tariamieji svetimtaučiai atsiradę. Mūsų uždavinys todel yra — atsižvelgus į istorines sąlygas ir santykius—kiek galima, išryškinti tikrasis etnografinis Lietuvos gyventojų sąstatas. Tam tikslui mes išpradžių apžvelgsime svetimas mažumas; po to savaime išeis aikštėn ir lietuvių dauguma. Kad būtų pats vaizdas aiškesnis, pirm visa dar sumesime bendrą gyventojų skaičių, kiek jis, žinoma, apskritai gali būti maždaug sumestas.

Visų gyventojų skaičius

Tas skaičius tenka imti iš 1897 m. sąrašo. Paėmę tad visą Kauno guberniją, Suvalkų gub. be viso Augustavo' pavieto, be $^1/_3$ Seinų ir $^1/_4$ Suvalkų pav., Vilniaus guberniją be ištisų Disnos ir Vileikos pavietų ir be kokių $^3/_5$ Ašmenos pav., pagalios, maždaug priskaitę etnografines dalis Gardino ir Kuršo gubernijų, gausime:

Kauno gubernijoje	1.544.564	žm.
Vilniaus g. lietuviškoje dalyje	1.038.300	»
Suvalkų » » »	429.900	»
Gardino » » »	123.000	»
Kuršo » » »	35.000	»
t. y. išviso etnografinėje Lietuvoje	3.170.764	žmones,

kurie, neskaitant didžiųjų vidaus vandenų, gyvena maždaug 70.000 kv. varstų plote. Nuo minėto sąrašo per dvidešimt metų tas žmonių skaičius, rasit, Lietuvoj turėtų būti peraugęs keturis milijonus. Skaičiaus suprastinimui arba dargi mėklindami karo metu negrįžtamai išbėgusius, tarsime esant lygiai 4 milijonus žmonių.

Žydai Iš visų svetimų etnografinių gaivalų ryškiausiai Lietuvoje prasikiša žydai. Dar Vytauto laikais jie ėmė iš Lenkijos į Lietuvą plūsti ir čia, prekyba arba kreditu besiversdami, kaipo miestelėnai, buvo įgiję dargi ypatingų teisių. Savo suktumu savojoj srity veikiai ištarpę, jie sukėlė žmonėse nemaža apmaudo, ir 1495 m. did. Lietuvos kunigaikščio Aleksandro įsakymu jie buvo dargi visai iš Lietuvos išvaryti. Tačiau po aštuonerių metų jie vėl gavo čionai sugrįžti. Nuo to laiko jie ir gyvena ligi šiandien, vertelgaudami išimtinai miestuose ir miesteliuose. Tvirtai laikydamiesi savosios tikybos ir jos apeigų, taip pat savo padermės išvaizda žydai griežtai skiriasi nuo lietuvių. Tarp vienų ir an-

trų nėra taip pat perdaug palankių santykių, norint tokios neapykantos, kaip kad Lenkuose, Lietuvoje pastebėti negauname. Beveik visi Lietuvos žydai, kurie turi santykių su lietuviškai kalbančiais, moka arba supranta lietuvių kalbą ir dažnai su žmonėmis bičiuliauja. Bet į patį lietuvių tautos darbą jie ligi šiol nesidėjo ir dargi jo visiškai nepaisė. Kada buvo mada miestuose lenkiškai tešnekėti, kaip kad ir visi «ponai» šnekėjo, žydai lyginai buvo tai madai atsidavę ir tuo būdu, tarytum, lenkišką Lietuvos miestų dvasią paraiškindavo. Dar šiandien Vilniaus žydija jeib kokiam pašaliečiui galėtų tokio įspūdžio padaryti. Ėmus Lietuvoje rusų kalbai viešai visur skverbtis, žydai stvėrės daugiau rusiškai kalbėti. Daugelis savo vaikus jau rusiškai temokė. Tuo žvilgsniu žydai vėl, tarytum, buvo Lietuvos miestuose rusų dvasios skleidėjai ir tarpininkai. Jau tie apsireiškimai parodo bežemės žydų tautos nesavarankiškumą. Per visą pasaulį pakraikomis miestuose tarp kitų tautų išsisklaidę, žydai visur yra priversti derintis į tas kitas tautas ir į jų kalbą. Tuo būdu jie, žinoma, dar nenustoja savo etnografinio bei kultūrinio savitumo, bet ir kitoms tautoms žydai del to neturi galios painioti arba sunkinti tautinio klausimo.

Iš 1897 m. sąrašo mes matome žydų: Kauno gub. — 13,73%, Vilniaus — 12,72,%, Gardino—17,49%, Suvalkų—10,14%. Bendrai imant, visoj Lietuvoj 12—13%. Tai yra, skaitant šiandien visoj etnografinėje Lietuvoj 4 milijonus gyventojų, žydų bus kokia ½ miliono. Miestuose, būtent, mažesniuose jie sudaro kartais daugiau per 50%, k. a. Panevėžyje 50,5%, Ukmergėje 53,8%, Ežerėnuose 52,6%, Šaduvoj 56,1%, Vydžiuose 67,6%, taip pat išviso mažesniuose Vilniaus gubernijos miestuose 53,8%. Pačiame Vilniaus mieste žydų randame40%, Kaune 35,3%, Šiauliouse 43,3%, Raseiniuose 46,3%, Telšiuose 49,6%, Gardine 47,7%, ir Suvalkų gub. miestuose 40,01%.

Rusai Rusais čia laikome slavių padermės didžiarusius, mažarusius ir baltarusius. D i d ž i a r u s i ų i r m a ž a r u s i ų gaivalas yra Lietuvoje visai dar nesenai teatsiradęs. Tai yra buvę čia atsiųsti pravoslaviai bei sentikiai, būtent, valdininkai bei kariuomenė miestuose ir kolonistai sodžiuose. Ligi 1861 m. Kauno gub. mes matome jų vos 0,5%, gi Vilniaus lietuvių etnografinėje dalyje 0,4 — 1,3%[1]. Suvalkų ir Kuršo srityse jų turėjo būti dar mažiau. 1897 m. sąraše jų rodoma jau žymiai daugiau: Kauno gub. 4,72%, Suvalkų gubernijos lietuvių pavietuose 3,46%, Vilniaus gub., be Disnos ir Vileikos pavietų, 5,4% arba, be Vilniaus miesto, 3,2% ir Gardino paviete 6,3%. Tai yra, apskaičius visam Lietuvos etn. plotui, maždaug 4,9%. Sunku pasakyti, kiek jų bus būta paūgėta per pastaruosius 20 metų. Kolonizacija sodžiuose, kiek žinoma, sparčiai nėjo ir daug kur dargi visai žlugo[2]. Gi šiaip liuosos imigracijos iš Rusijos į Lietuvą nebuvo matyti; greičiau priešingai. Todel visas priaugimas, kaip ir pirmiau, pareiti galėjo daugiausiai kariuomenės ir valdininkų dėka miestuose. Kadangi tačiau tas gaivalas yra visiškai nepasėdus ir tik laikinai bei verstinai čia rusų valdžios teatgabentas, tai, sąlygoms atkitus, jis mažne visas savaime dingsta. Tai parodė kad ir pats karas. Tokiu būdu įsigyvenusių didžiarusių ar mažarusių procentas Lietuvoje vargu bebus aukštesnis per 1%. Juo labiau, jog pačius rusų kolonistus žinome iš Lietuvos bėgus ir žemes lietuviams perleidinėjus. Daugumas jų jokiam darbui nė nebuvo tikę ir, gausiai valdžios tešelpiami, savo ištvirkimu ir nedorybėmis tik piktino žmones. Dar savo tikyba iš visuomenės išsiskyrę, o valdžios nelemtai prieš čiabuvius globiami, jie virto tikri pastumdėliai.

---

[1] Žiūr. *Lebedkin* op. cit.; arba *K. Werbelis*, op. c. psl. 42, 70.

[2] Plg. *А. Станкевичъ*, Русскія поселенія Ковенской губ. „Виленскій Временникъ" кн. IV, Вильна, 1909.

Kiek kitoniškiau susidėję yra santykiai su rusų grupės vadinamais baltarusiais. Kauno ir Suvalkų gubernijose jie tarp lietuvių, kaip ir didžiarusiai, téra įsiterpę kareiviais arba valdininkais ir sezoniniais darbininkais. Be to, jų čia sąrašo rodomas labai menkas skaičius: Kauno gub. atmetus Ežerėnų pav., 0,1 — 0,5%, Suvalkų gub. lietuviu pavietuose išviso 850 žm., t. y. 0,1%, ir tai mažne išimtinai kareiviai. Užtat visu rytų ruožu baltarusiai turėjo vaidinti rusų ir, apskritai, slavių plečiamąją rolę. Mes jau esame pakankamai išaiškinę, kaip čia tame lenkų ir rusų valiušyje lietuviai turėjo užmesti savo kalbą ir patys, kurie daugiau rusiškai šnekėjo, buvo ir yra jųjų baltarusiais skaitomi. Todel tie sąrašų skaičlai etnografiniu atžvilgiu mums neturi sprendžiamos reikšmės. Anksčiau pateiktų išrodymų vedami, čia gauname vaduotis tik viena tikyba. Būtent, tie baltarusiai kurie sąraše žymimi pravoslaviais, mums vieni išrodo slaviai tęsą. Tada Ežerėnų paviete mes vietoj tariamų 16,8% baltarusių gauname tik 1,3%, Vilniaus pav. vietoj 25,8%,— 1,8%, Švenčionių vietoj 47,6% — 9,2%, Trakų vietoj 15,8% — 0,9%, Lydos vietoj 73,2% — 24,% ir Ašmenos vietoj 80,1% — 29,1%. Kadangi Ašmenos pavietas, kaip matėme, rytų dalim dera pravoslavių (rusų) etnografinei sričiai, tai, ją atmetus, likusioje lietuvių etnografinėje dalyje tas procentas turės būti žymiai mažesnis. Gi Lydos paviete, kaip tat rodo parapiniai sąrašai (prieš 1860 m.) bent 18,9— visų gyventojų, be žydų, buvo pravoslaviai - lietuviai[1]. Tokiu būdu ir čia etnografinis slavių - baltarusių gaivalas ištikrųjų turėtų būti menkesnis, nekaip rodomas pravoslavių skaičius. Kuris procentas yra pravoslavių - baltarusių etnografinėje Gardino pavieto dalyje — apskaityti sunku. Visam paviete jų randame net 45,4.% Atskaičius pietinę pusę tas

---

1) Žiūr. *Lebedkin'o* op c. arba *K. Werbelis*, op. c. psl. 70.

procentas likusioj dalyje turėtų sumažėti. Be to, čia lyginai, kaip ir Lydos paviete, minėtas parapinis sąrašas parodo nemažą skaičių l i e t u v i ų - pravoslavių; būtent, visame gyventojų skaičiuje, atėmus žydus ir kitas mažesnes tauteles, net 40,9%. Atskaičius tokiu būdu ir Gardino srityje, kuri įeina į etnografinę Lietuvą, tikrojo baltarusių gaivalo nepermaugiausia teliktų. Lietuviškajam Kuršo pasienyje baltarusių pravoslavių bėsama maždaug tokioje proporcijoje, kaip ir gretimajam Ežerėnų paviete.

Sunku pasakyti, kiek tas mūsų tikybinis mastas toj painioj etnografinėje byloje yra tikras ir sprendžiamas; šiaip ar taip jis, kaip matėme, turi tvirto aiškaus istorinio bei kultūrinio pagrindo. Jis turi, pagalios, ir tradicijų (plg. 1857—60 m. sąrašus)

Tokiu būdu, visa krūvon sutraukus, visoje etnografinėje Lietuvoje s ė s l a u s rusų (didžiarusių, mažarusių ir baltarusių) gaivalo turėtų būti ne daugiau, kaip 2—5% visų gyventojų. Būtent, mažiau vakarinėje Lietuvoje ir daugiau rytinėje.

Lenkai

Dar neaiškesnis yra Lietuvoje etnografinis lenkų gaivalas. Mes esame platokai aiškinę, jog daugelis vadinamųjų Lietuvos lenkų tėra atsiradę per vieną n e s u s i p r a t i m ą. Nemokėdami kol kas naujose tautos gyvenimo apystovose tinkamai susigriebti, šen ir ten lietuviai patys, del tam tikrų istorinių tradicijų, ėmė tartis lenkai esą. Kitur tie «lenkai» tėra visai naujas lenkininkų agitacijos padaras, kuriam katalikybė galvoje yra paversta lenkybe, o lietuvių kalba pagoniškumo ženklu. Bet kuris skaičius tų klaidingų ir kuris tikrųjų, t. y. ateivių lenkų (slavių), gyvena šiandien etnografinėje Lietuvoje — tiksliai nulemti be galo sunku. Visa mūsų istorija tačiau rodo, jog slavių-lenkų čia gali būti tik labai mažas procentas; be abejojimo, mažesnis, nekaip slavių-rusų, kurie Lietuvoje vistik turėjo bent teisių

sių kurtis ir žemės įgijinėti. Draudė žemių įsigyti vadinamiems «lenkų kilties» žmonėms taip pat ir rusų valdžia ligi pat 1905 m. revoliucijos. Ūkininkų tarpe, tokiu būdu, vienas kitas lenkų ateivis tegalėjo Lietuvoje atsirasti, rasi, tik pastaraisiais metais. Bet ir čia ypatingo smelkimos nematome. Mažoji šlėkta (akalicos) ir didieji žemininkai yra taip pat daugumas čiabuviai lietuviai, nors ligi šiol vis dar «lenkiškos kultūros». Gal tik miestuose svetimo lenkų gaivalo kiek daugiau esama. Ir vistik net miestuose ateivių skaičiai iš Lenkijos yra tiesiog neįmatomi. Pažymėtina, pav., jog nepersenausiai pačiam Vilniaus mieste, kada čia, taip sakant, žydėte žydėjo «lenkų» kultūra, butent, 30-ais metais, rašytojas M. Baliński's randa tiek maža lenkų kilimo gyventojų, jog neišranda reikalo nė atskiros jiems skilties skirti[1]). Tas skaičius vargu bus perdaug padidėjęs ir per pastaruosius 50 metų. 1897 m. sąrašas Kauno gubernijoje gimimo iš lenkų etnografinių sričių išviso rodo 1.716 žmonių (0,1%), būtent, 1111 miestuose ir 605 miesteliuose bei sodžiuose. Taip pat Vilniaus gubernijoje — 3151 žm., kurių 1702 parėjo vienam Vilniaus miestui. Bet tame skaičiuje sužymėta ne vien lenkai, bet ir žydai, kurių, rasi, daugumas ir eina ateiviais iš Lenkijos. Tokiu būdu, visai nepaisant to, jog per visą pasaulį lenkai skelbiasi Lietuvoje darą stiprų gaivalą arba kai kur dargi daugumą, ištikrųjų čionai jų esama mažiau, nekaip apie tat dargi kalbėti vertėtų. Jų vartojama tam tikslui statistika tegali, rasi, tik vienus aklus diletantus paviioti. Ištikrųjų. Reikia visai nepažinti istorinių Lietuvos santykių, idant patikėtum, jog čia, pavyzdžiui, žemininkų bajorija esanti lenkų, kaip kad, sakysime, Kurše ji yra vokiečių. Tuo tarpu oficialinė statistika, laikydamasi senos pažiū-

---

[1]) *M. Baliński*, **Opisanie statystyczne miasta Wilna, Wilno 1835, psl. 61.**

ros, jog Lietuva yra buvus Lenkija ir poniškesnis žmogus yra lenkas, Kauno gubernijoje l e n k ų bajorų atranda 57,8%, gi lietuvių, matyti, suprastėjusios šlėktos, tik 36,6%. Taip pat Vilniaus gubernijoj tariamųjų lenkų bajorai sudaro 54,2%, gi lietuvių vos 3,7%; pagalios, Suvalkų gubernijoj, kur bajorijos, palyginti, maža, «lenkai» taip pat daro 64,4% ir lietuviai 1,51%. Jeigu paimsime vienų „lenkų" skaičius, tai sulig 1897 m. sąrašu luomais skirstantis juos taip rasime: K a u n o gubernijoje — 41,0% bajorų, 27,7% miestelėnų ir 28,8% valstiečių. Vilniaus gub. — 29,5% bajorų, 28,0% miestelėnų ir 41,6% valstiečių. Tuo tarpu lietuvių skaičiuje: K a u n o gub. — 3,6% bajorų, 5,3% miestelėnų 90,7% valstiečių; V i l n i a u s gub. — 1,0% bajorų, 2,3% miestelėnų ir 96,6% valstiečių; Tie, būtent, «lenkų bajorai», drauge dar su miestelėnais, lenkų vaizdinime eina Lietuvos gyventojų, pryšakyje, kaipo «polskie ziemiaństwo» ir «polska inteligencja w kraju»[1]). Tokiu būdu s e n o j i l i e t u v i ų a r i s t o k r a t i j o s šalis, kurios įžymūs vyrai daug kame vadovavo lenkams, staiga pasirodo l i e t u v i ų «mužikų» bepalikusi ir «lenkų» vadovaujama! Gal ateis metas, kada tie „lenkai" įsimanys prancūzais ar italais čia tartis, žiūrint, kokio vyno jie daugiau išgers ar kur daugiau pinigų pakleis ir kokių auklių daugiau pamėgs... Nuo to jie Lietuvos nepadarys nei prancūzų, nei italų šalim, kaip jie, kurie gimimo yra čiabuviai lietuviai, nepadarė jos lenkų kraštu.

Taip pat reikia būti visai svetimam žmogui, kad galėtum rimtai paisyti bendro «lenkų» skaičiaus Lietuvoje. Prie visa to, ką mes esame jau kalbėję apie tų lenkų skaičiaus čia atsiradimą, pravertės, rasi, tik keli pavyzdžiai pateikti. Antai, Kauno gubernijoje prieš 60-uosius metus parapiniai

[1]) Plg., antai, *E. Czyński*, Etnograficzno-statystyczny zarys liczebności i rozsiedlienia ludności polskiej, «Wisła», 1887, T. I psl. 128.

sąrašai ir visi kiti apskaitymai lenkų parodo dar tik 2,8 — 3, 1%; tuo tarpu 1897 m. sąrašas jau net 9,04%[1]). Nesant jokios žymios čion lenkų imigracijos, išeina, jog visų gyventojų per metus būta paūgėta po 1,28%, gi lenkų net po 4,02%. Dar ryškesnis yra tas «vislumas» kai kuriose Vilniaus gubernijos dalyse. Antai, Vilniaus paviete per 12 metų (1897 —1909) atrodo lenkų net keturis kart tiek priaugus, būtent, visų gyventojų skaičiuje vietoj 12,1% net ligi 48,49%. Lyginai ir Trakų paviete jų daugiau, nei du kartu, padaugėjo (vietoj 22.884 — 52.781). Jeigu mes paimsime dar pastarąjį vokiečių valdžios sąrašą, kuriuo lenkai taip džiaugiasi, tai minėtas vislumas, jeigu nežinotume jo tikrųjų priežasčių, ištikrųjų galėtų Lietuvos lenkams bijologijoje tuo atžvilgiu, rasi, pirmą vietą nuteikti... Žinoma, užuot tuo retenybės garsu tenkinęsi, lenkai bemeilina savo kultūros g a l i ą garbstyti. Ištikrųjų yra kas. Jeigu mes jau į 1897 m. sąrašo skaičius akylai įsižiūrėsime, mes pastebėsime, jog net, rodos, toks nejautrus ir kietas gaivalas, kaip ponų tarnai ir tarnaitės, tajai kultūros galiai betgi neįstengė atsispirti. Tarnų ir tarnaičių skaičiuje «lenkai» sudaro daug didesnį procentą, nekaip apskritai visų gyventojų skaičiuje, būtent, 28,7% vietoj 8,17%, o žydus atmetus, net 33,6%. Be to, miestuose tos rūšies «lenkų» tarnautojų tarpe būta bent 50,7% ir, žydus atskaičius — 64,9%! Ypačiai lenkų kultūrai palenkios pasirodė Lietuvos miestietės. Kas 1000-čiui vyrų miestuose apskritai pareina, sulyg sąrašu, 975 moterys, bet 1000 «lenkų» — 1246 lenkės, gi Vilniuje 1254, tuo tarpu kai kitų kultūrų vyrams betenka čia vos 952 moteri. Šiandien, berods, Vilniuje sunku rasti kiemsargis, šveicorius ar ponų tarnaitė, kuri nebūtų buvus šiaip ar taip lenkų „kultūros" galioje... Ir jeigu Vilniaus gubernijos valstiečiai, kurie virtę „lenkais"

---

[1]) Žiūr *Werbelis*, op. cit. psl. 45 sq.

suprask katalikais, ligi pastarųjų metų vis dar tebegyvena su gyvulėliais, nei skaityti nei rašyti nemokėdami ir žemę medin iu arklu teknaisiodami, tai, žinoma, ir čia yra galios išrodymas tai ypatingai kultūrai, kuri įstengė net tokius «storžievius» visų pirma «lenkais» paversti, — lenkais, nors ir «po prostemu» temokančiais. „Sapienti sat», kas turi akis, tas mato[1]).

Trumpai tad suglaudę visa, ką čia apie lenkų skaičius esame sakę, mes galime tik viena galutinai pasakyti. Lenkai, kaipo svetimas etnografinis gaivalas Lietuvoje, yra, iš visako sprendžiant, visiškai nežymus ir todel išstikrųjų nekelia ir, apskritai, negali kelti Lietuvoje jokios painiavos, kaip ir lietuviai Varšavoj. Betgi lenkų kalbos klausimas Lietuvoj dar palieka ir, kaip kiekviena įsisenėjusi, bet jau nustojusi pagrindo tradicija, tik nuolatos ir pamažėli savaime tegali visuomenėje išdilti arba nustoti savo svarbos. Suvalkijoje ir Kauno gub. lenkybė, antai, jau dabar per kelis metus savaime yrą bemaž išdilusi.

Kitos mažumos Iš kitų tautų mažumų belieka paminėti dar latviai ir vokiečiai. Latvių etnografinėje Lietuvoje berandame tik Kuršo gubernijos dalyse ir pačioje pakuršėje. Visoj Kauno gub. jie (1897) daro 2,28%, bet randasi daugiausia Panevėžio paviete (6,8%), Šiaulių (4,9%) ir Telšių (2,3%). Ilukštos paviete jie daro 28,6%, bet atmetus latvių etnografines dalis, tas procentas lietuvių etnografinėje srityje turės būti daug mažesnis. Kitose gubernijose latvių, apskritai, visiškai nėra. Tokiu būdu visai etnografinei Lietuvai latvių nepareis ir 1%.

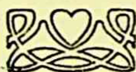
[1]) Plačiau apie lenkų gaivalą žiūr. *K. Werbelio* kn. ir *E. Linksch*, Litauen und die Litauer. Einführende Betrachtungen, Stuttgart, 1917, skyrius „Litauens Polen“.

Kiek lygiau pakrikę po Lietuvą vokiečių ateiviai. Kauno gub. 1897 m. sąrašas jų rodo 1,41%, Vilniaus — 0,2%, Gardino paviete — 0,3%, Ilukštos 1,6%, ir Suvalkų gubernijoje — 5,23%. Į akį krinta gana žymus vokiečių procentas Suvalkų gubernijoje. Ypačiai didelis jų skaičius rodomas Vilkaviškio paviete (15,91%) ir Naumiesčio (7,12%). Bet jeigu mes paimsime prof. E. Volterio 1889 m. darytą čia tautų sąrašą, tai pastebėsime, kad iš tų vokiečių ten nurodyta vos 14% vokiečių kilimo tesant. Visi kiti tėra lietuviai protestantai-evangelikai. Matyti, surašinėtojai, rusų valdininkai, ilgai galvos nelaužę, tuos protestantus, kaip paprastai, vokiečiais užrašinėjo. Juo labiau, jog ir patys lietuviai juos klaidingai del tikybos „prūsais" vadina. Tatai, be abejonės, bus buvę atsitikę ir Kauno gubernijoje. Ateivių vokiečių, kaip matyti iš to pat 1897 m. sąrašo, į Suvalkų sritį tebuvo išėjęs labai nežymus skaičius. Todel ans 1889 m. apskaitymo liudymas mums išrodo įtikimas ir, juo vaduodamiesi, Vilkaviškio paviete rasime 1,7% vokiečių, Naumiesčio—1,0%, Mariampolės—0,9%, (vietoj 15,91, 7,12 ir 4,98). Tai yra visoj gubernijoj maždaug 1%. Visoj etnogr. Lietuvoj išeis tad ne daugiau per 0,8%.

Visų kitų svetimų etnografinių gaivalų, kaip totorių, čigonų, karaimų ir įvairių svetimšalių visose gubernijose randame ligi 0,2%.

Lietuvių daugumа Tokiu būdu išviso etnografinėje Lietuvoje turime svetimos padermės: žydų 12 — 13%, rusų (didžiarusių, mažarusių, baltarusių) 2—5%, latvių arti 1%, vokiečių 0,8%, visų kitų tautų 0,2% ir dar kurį sunkiai tesuvaikomą skaičių lenkų (slavių). Paskaitę lenkų kad ir kokius 1½ — 2%, turėsime mažumos tautų išviso 17,5—20%. Lietuvių tad daugumos išeina 80 — 82,5%, arba skaitant Didžiojoj Lietuvoj 4 milijonus gyventojų, lietu-

vių būtų 3 milijonai su viršum Jeigu dabar paimsime vienus sodžius, t. y. atmesime miestus ir miestelius (10 — 15% visų gyventojų), kur ligi šiol daugiausia buvo sugužėję svetimi gaivalai ir visų pirma žydai, tai lietuvių daugumos mūsų žemėje turėsime bent 94—99%. Ta dauguma vakarinėje dalyje visa lietuviškai tebešneka, išėmus dalį atliekuonių šlėktos ir bajorų, rytų gi dalyje, kaip minėjome, šen ir ten ji yra dalimis ir tik nesenai savo gimtąją kalbą užmetus ir vartoja paprastai lenkų, rusų arba maišytą lenkų-rusų žargoną. Vadinasi, Lietuva nepaisant sunkios praeities ir atšiaurių slavių antpuolių, yra išlikusi mūsų apvestose ribose etnografinai pakankamai vienalytė ir ištikrųjų visai nėra koks tautų mišinys, kaip tat stengiasi mūsų neprietelial išrodyti. Žydų gaivalas vienas tokio mišinio, kaip ir visose kitose šalyse čia dar nedaro. Gi perdedamas slavių lenkų bei baltarusių čia tariamas gaivalas tegali, rasi, vienus naujininkus-diletantus suvilioti.

TURINYS.

Didžiosios
Lietuvos žemėlapis
Maštabas 1:1680000.
Lietuvių tautos etnogra-finis plotas.
Guberrijų sienos
Apskričių sienos
Baltijos jūra
Kuršių įlanka
Ryga
Mintauja
Bausko
Naujarygis
Aizputė
Huldyga
Tilžė
Karaliaučius
Labguva
Gumbinė
Suvalkai
Augustavas
Lyk
Biala
Gardinas
Naugardas
Lyda
Asmena
Vileika
Minskas